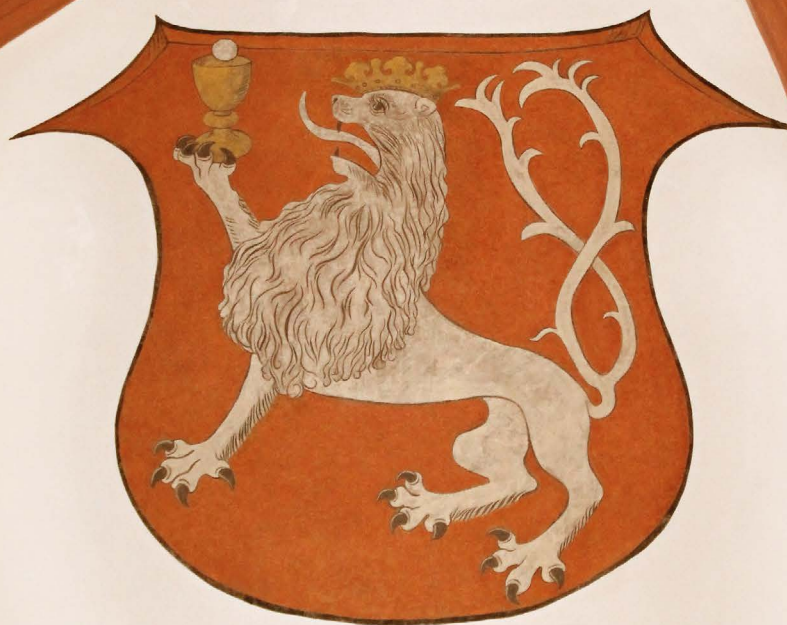

František Šmahel

UPROSTŘED EVROPY

České země
na konci středověku

Uprostřed Evropy

České země na konci středověku

František Šmahel

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Na obálce Český znak s kalichem z hlavní lodi kostela
Proměnění Páně v Táboře

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura Jan Kočudák

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022

© František Šmahel, 2022

ISBN 978-80-246-4614-5

ISBN 978-80-246-4636-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

constat 3 fe 16 fe. gmi a 1552. Leipzig in münchens Walpurgis
 sandungs paratom warhis für die 27 Junij hora 8 pon.

Das heilig Römlich reich

Junij III. 1553

Gedruckt zu Augspurg durch

54

ex possessore

mit sampt seinen geliden.

Dauidt de Necker Formschneider

Obsah

Několik slov úvodem /9

PANORAMA ČESKÝCH DĚJIN POZDNÍHO STŘEDOVĚKU /11

1. Čechy a české země ve vrcholném a pozdním středověku /13
2. Evropské panorama 1378–1437 /35
3. Duchovní život, kultura a umění za vlády Lucemburků /77
4. Korunovační rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471–1526 /109
5. Poslední chvíle, pohřby a hroby českých králů 1306–1526 /139
6. Národ v českém středověku /213
7. Velké dějiny malých národů /226

POLITICKÉ MYŠLENÍ

A NÁVRATY K MINULOSTI /243

8. Imperator rex in regno suo. Římské království v pojetí Lupolda z Bebenburgu /245
9. Státní teologie Karla IV., „národní“ doktrína Francie a počátky konciliarismu /256
10. Kdo pronesl smuteční řeč při pohřbu císaře Karla IV.? /297
11. Národní idea, světská moc a sociální otázka v politické teologii Jana Husa /304
12. Ulrich Richental a jeho Kronika kostnického koncilu /342
13. Antonín Marini z Grenoblu a jeho „Memorandum“ o nutnosti protiturecké aliance /362
14. Praha minulosti a současnosti očima Pavla Žídka /373

SVĚTCI A KACÍŘI, VÍRY A POVĚRY /383

15. Návraty bájně kněžny Libuše a jiné folklórní záznamy v publicistice husitského věku /385

16. Úcta k sv. Václavu v husitských Čechách /395
17. Christianizace v duši a myslí. Interiorizace křesťanské víry v lucemburských Čechách /415
18. Pohled do Husovy literární dílny /442
19. Mistr Jeroným Pražský na soudu dějin /482
20. Mistr Jakoubek ze Stříbra a testimonia Husovy mučednické smrti z let 1415–1417 /494
21. Eneáš Silvius Piccolomini a česká otázka /505

DĚJEPISNÉ REFLEXE /535

22. Německá medievistika v českých zemích: hledání otázek a nalézání odpovědí /537
23. Chvála pomocných věd historických /552
24. Násilí slovem a otázka moci /559
25. Otázky naruby a meze „zdravého rozumu“ /564
26. Bývalí Čechové statní jonáci: konstrukce a rekonstrukce české národní historie s pomocí „velké“ středověké minulosti /574
27. „My Evropané“. Na okraj jedné televizní relace o Janu Husovi /588
28. Závěrečný projev na IX. sjezdu českých historiků v Pardubicích 8. září 2006 /594

- Ediční poznámka /605
Seznam vyobrazení /608
Seznam zkratk /610
Rejstřík osob a míst /611

Několik slov úvodem

Soubor studií z nedávné doby, který předkládám čtenáři, převážně zahrnuje statě, jež vznikly souběžně s knižními monografiemi nebo na jejich okraji. Nevztahují se jen k husitství, jež jsem si ostatně za životní téma sám nevybral. Bylo mi přiděleno kdysi dávno jako hlavní úkol, když jsem nastoupil do Historického ústavu tehdejší Československé akademie věd. Nikdy jsem se tím netajil, vždyť jsem nehledě na důsledky mohl téma odmítnout. Také mi ale nebylo proti mysli zabývat se dobou, kdy poprvé a naposled české země hrály v Evropě prvořadou roli. Bylo to sice jen v první polovině 15. století, avšak i předcházející dobu Karlovu a následující husitské království Jiřího z Poděbrad bylo třeba vzít ze stejného úhlu pohledu v potaz. Když jsem tu obtížnou cestu, na níž mne předešli velikáni staršího českého dějepiscectví, nastoupil, šel jsem po ní v měnícím se domácím klimatu dál a dál. Teprve když jsem dějinami Tábora a husitské revoluce tuto výzkumnou etapu uzavřel, mohl jsem se rozhlédnout po výzkumných polích, které mi ležely odedávna na srdci a na něž mi nezbyval čas. Mám tím na mysli nejen dějiny Univerzity Karlovy, ale i myšlenkové a kulturní proudy pozdního středověku a rané renesance.

Studie v této knize jsou do jisté míry náznakem témat, k nimž bych jinak rád směřoval. Kdo ví, zda bych došel někam dále nebo jinam. V každém případě se mi však husitství, zejména jeho čelné postavy Hus a Jeroným, vryly pod kůži a dále zůstaly v mém badatelském obzoru, jak dosvědčují tematické rozpětí i tohoto souboru, zvláště pak v jeho oddílu věnovaném světcům, kacířům i různým věrám a pověrám. Jelikož však statě k univerzitní historii a k dějinám na pomezí výtvarné kultury před časem vyšly v samostatných knižních souborech, v této antologii přišly na řadu jednak obšírné studie obhlížející široké panorama českých a středoevropských dějin, jednak pojednání o politickém myšlení doby Karlovy a soudobých návratech k minulosti. Skrytě, avšak v současném domácím historickém výzkumu všudypřítomně, se v tomto souboru odrážejí dvě tendence, jímž

je takřka nemožné čelit. Zatímco neustálé hodnocení sklouzávající často do povrchních kalkulací bodového systému vede k nadprodukcí statí do různých tematických či jubilejních sborníků, grantový systém přes své nesporné přednosti v přírodních i jiných vědních oblastech tříští bádání do časově zvládnutelných úseků, většinou příliš krátkých na to, aby mohly dostát náročným kritériím základního výzkumu. Na závěr knihy jsem připojil několik dějepisných reflexí více méně připomínajících některé živé otázky, na něž jsem jako historik narazil.

Není snad knihy z mého oboru bez slova díků těm, bez nichž by dílo v náležitě podobě nevyšlo. Je tomu i tak v tomto případě. Na prvním místě vděčně zmiňuji Nakladatelství Karolinum, jež soubor zařadilo do vydavatelského plánu. Rovněž jsem velice uvítal, když se redakčních prací ujala paní Kamila Veselá, jež mi takto prokázala cenné služby již u několika předchozích titulů. Také Robertu Novotnému z Centra medievistických studií znovu děkuji za cenné služby a rady při technické úpravě textu starších studií.

František Šmabel

PANORAMA ČESKÝCH DĚJIN
POZDNÍHO STŘEDOVĚKŮ

1. Čechy a české země ve vrcholném a pozdním středověku

Zatímco raný středověk a neméně dlouhý novověk českých dějin lze souhrnně postihnout názvy vládnoucích dynastií, prostřední období mezi nimi zahrnuje z hlediska vládnoucí moci éru Lucemburků, kolísavé dvojvládí revolučních a protihusitských sil a v závěru pak nástup stavovské monarchie za padesátileté vlády Jagellonců. Mocenské síly vždy hrají v dějinách prvořadou roli, ať se nám krásné madony a naleštěné zlaté předměty líbí sebevíc. Nejsou však jedinými dějnotvornými činiteli, to budeme mít i v našich úvahách na paměti. Dvě století českých dějin lze sice nahlížet vcelku, jde však o příliš dlouhé období, aby je souběžně bylo možné vnímat z hlediska živých či otevřených otázek historického studia. Předkládám zde tudíž pohled z pomyslné rozhledny, z níž lze zahlédnout širý kraj, byť jen někdy v mlhavých konturách, nikoli však sedláky na poli, ruch na městském tržišti, rytířskou výpravu nebo barevná okna katedrál.

Vnímat období mezi léty 1310 a 1526 jako jednu etapu českých dějin je zatím vzácné. To spíše etapy předcházející a následující tvoří v myslích historiků i v dějinném povědomí ustálené celky. Obě dějinné éry, Přemyslovců i Habsburků, jsou přitom o jedno či dvě století delší. Naopak mezidobí jako by se členilo do tří period. Dvě první, lucemburská a husitská, jsou střídavě a z různých úhlů pohledu považovány za dobu vzepětí nejen z hlediska českých, ale i evropských dějin. Padesátileté období vlády Jagellonců dlouho ustupovalo do pozadí, nyní se však těší větší pozornosti ve spojitosti se stále ještě nedoceneným rozvojem stavovské monarchie.

Třem dějinným epochám sice odpovídají, zhruba vzato, tři odlišné formy státní správy, monokratická, korporativně federativní a stavovská, ve skutečnosti však, jak se pokusíme naznačit, šlo o propojené etapy přesahující z jedné do druhé. To lze ovšem říci i o jakémkoli jiném střídání věků. Budiž, máme tu však co činit s revolučním husitstvím, jež dlouhodobě narušilo základy korunního i zemského zřízení a jež jak svými kořeny, tak i důsledky přesáhlo svoji vlastní dobu. Nebudeme přitom zapomínat na to, že vše pod-

statné, co se zvláště v mocenské sféře odehrávalo v Čechách, mělo po celé sledované období odezvu v sousedních a někdy i ve vzdálených zemích. Tyto obecné, nejméně střeoevropské kontury budeme mít stále na mysli, i když se nevyvarujeme zjevného bohemocentrismu. Ať už se to někomu nemusí zamlouvat, byly to převážně Čechy a Praha, které byly středobodem dění.

Sesazením Jindřicha Korutanského a nástupem Jana Lucemburského (1296–1346) na český trůn v roce 1310 skončilo několikaleté období politické nejistoty po vymření přemyslovské dynastie. Mladý panovník byl synem římského krále a pozdějšího císaře Jindřicha VII. Lucemburského, což předznamenalo jeho mocenskou orientaci na Francii a západní část Římské říše. Kontinuitu s Přemyslovci a domácí zemskou obcí zajišťovala jeho ambiciózní manželka Eliška (1292–1330), dcera českého a polského krále Václava II., od něhož pak Jan Lucemburský vyvozoval nároky i na polský trůn. Přijetím základních zemských práv si Jan otevřel cestu ke skutečné vládě, kterou však s obtížemi prosazoval proti soupeřícím obcím české šlechty. Neúspěchy v Čechách si vynahrazoval nákladnou a velmi aktivní zahraniční politikou. Zatímco v úsilí o římský trůn proti Ludvíku Bavorovi neuspěl, výboji i jednáním se mu dařilo rozšiřovat vlastní dynastické državy.

Vezmeme-li k ruce mapu, pak dnešní hranice Čech a Moravy se proti době kolem roku 1300 příliš nezměnily (obr. 1). Hranice Moravy neměly ještě ustálenou podobu především na severu vůči Opavsku a Těšinsku, které spolu s částí nízkého vévodství přináležely k jádru středověkého českého státu. Morava tehdy spolu s českým Slezskem měla rozlohu kolem 22 000 km². Čechy byly zhruba dvakrát větší, spolu s Kladskem, avšak ještě bez Chebska měřily ca 55 000 km². Kladsko mělo v českém státě zvláštní postavení, takže bylo často zastavováno. Chebsko získal roku 1322 Jan Lucemburský zástavou od římského krále Ludvíka Bavora. Mnohým českým současníkům i pozdějším historikům nebylo po chuti, že tento skvostný představitel konce rytířské éry do Čech jezdil jen pro peníze na své dobrodružné avantýry. Zapomíná se přitom, že dynastickou državu, kterou odkázal synu Karlovi, zvětšil též o třináct slezských knížectví a obojí, Horní i Dolní Lužici. Také povýšení pražského biskupství na arcibiskupství bylo dílem jeho politiky. Jeho syn Karel při tom všem asistoval a dobře věděl i o tom, že jeho otec spolu s papežem Klimentem VI. připravuje kampaň směřující k jeho nastolení na římský stolec. Přiznejme císaři vše, co mu patří, nezapomínejme však přitom i na zásluhy jiných.

Janův syn Karel IV. (1316–1378) krátce po svém nástupu na český trůn v roce 1346 odlišil důstojenství a teritorium českého krále (*regnum*) od zemí a oblastí pod jeho vrchní pravomocí. Složitě předivo lenních svazků a státoprávních vztahů tzv. vedlejších zemí Karel IV. nahradil právním statutem inkorporací, tj. neoddělitelným spojením s Českou korunou. Nová státní unie zemí Koruny české od doby Karla IV. po několik dalších století zahrnovala České království, Moravské markrabství, olomoucké biskupství, Opavské knížectví, třináct slezských knížectví, markrabství Dolní i Horní Lužice, dočasně též Lucemburské vévodství a zvláštním způsobem připojenou Braniborskou marku. Podle velmi hrubého odhadu měl celý státní celek o rozloze kolem 130 000 km² na konci 14. století přibližně 3 miliony obyvatel, z toho Čechy a Morava necelé 2 miliony. Poměrně intenzivnímu osídlení zhruba se stovkou větších měst a trojnásobnému množství městeček před rokem 1419 odpovídala hustá síť 2084 far, 122 mužských a 29 ženských klášterů. Jedna fara připadala v pražské arcidiecézi přibližně na 28 km², jeden kněz na 200 obyvatel.

Ve stejném roce, kdy zasedl na český trůn, byl Karel IV. zvolen říšským králem. Římskou korunovací na císaře Karel IV. v roce 1355 povznesl sebe sama i svou dynastii a mohl se nyní více věnovat legislativnímu upevnění nabytých pozic. V Čechách v tomto ohledu neuspěl, neboť v říjnu 1355 byl pro tvrdý odpor šlechty donucen stáhnout svůj zemský zákoník (tzv. *Maiestas Carolina*) dříve, než byl formálně vzato předložen. Co se mu nepovedlo v Čechách, ukázalo se průchodnější v Říši. Řadou dílčích smluv Karel IV. jednak uzavřel smír se svými protivníky, jednak zajistil přijetí říšského zákoníku, jemuž se po slavnostním vyhlášení v lednu 1356 dostalo názvu Zlatá bula. Karel určil konstrukci českého státu na staletí dopředu, i přes neúspěch se svým psaným zákoníkem. Svou Zlatou bulou vytvořil ústavní základ Římské říše platný až do roku 1806.

Všude tam, kde Karel IV. měl jako český král přímé pravomoci, prosazoval centralizaci dvorských i jiných správních úřadů. Na významu v jeho době nabyly zejména dvorský soud vztahující se na přímé královské služebníky, many a rychtáře. Výrazně se zvýšila i váha úřadu nejvyššího hofmistra, jehož kompetence někdy přerůstaly i do zahraničněpolitické sféry. Novým důležitým správním orgánem se od poloviny 14. století stal úřad mistra královské komory, jenž finančně zajišťoval dvůr a panovníkovy potřeby na základě centrální správy všech královských příjmů. Své kompetence si

přítom podržely starší dvorské instituce, k nimž náležely úřady královského podkomoří a hofrychtěře, kteří měli na starosti královská města, dále úřady mincmistra v Kutné Hoře, nejvyššího lovčího a dědičné úřady nejvyššího maršálka, nejvyššího stolníka a nejvyššího číšníka.

Vzrůstající mocenská váha vysoké šlechty si již dříve vynutila přímou účast na řízení země, a to jednak prostřednictvím sněmů, jednak zřízením zemského soudu, do jehož kompetence náleželo rozhodování v trestních záležitostech šlechty a svobodných statků. Zemský soud zasedal čtyřikrát ročně a jeho usnesení byla zapisována do několika řad desek zemských. K tzv. nejvyšším úředníkům zemským, k nimž náleželi nejvyšší komorník, nejvyšší sudí a nejvyšší písař, se jako úředník zemské šlechtické obce přiřadil nejvyšší purkrabí Pražského hradu, jemuž příslušela exekutiva soudních rozhodnutí.

Na Moravě Karel IV. založil roku 1348 místo provinčních soudů dva zemské soudy, jejichž úředníci vedli zvláštní zemské desky pro oblast (tzv. cúda) brněnskou a olomouckou. V zemích, které bezprostředně spadaly pod svrchovanost českého krále, byly Karlovy pravomoci obdobné českým poměrům. Ve Vratislavsku, v části Hlohovska, Horní a Dolní Lužici Karel jmenoval své zástupce, které většinou vybíral z řad české šlechty. Vedle zemských hejtmanů (v Lužici tzv. fojtů) k nejužšímu královu okruhu příslušeli moravská markrabata, opavští vévodové a slezská knížata. Ti všichni, a rovněž tak vévodové lucemburští, byli ve svých územích přímými vládci, zatímco českému králi nad nimi náležela jen lenní pravomoc.

Jestliže se o povýšení pražského biskupství na arcibiskupství v dubnu 1344 a následnou celkovou přestavbu katedrály sv. Víta zasloužili oba Lucemburkové, Karel IV. toto zakladatelské úsilí o čtyři roky později dovršil zřízením prvního zaalpského studia generale a velkorysým založením Nového Města pražského. To byl jen začátek všestranného rozkvětu Prahy jako rezidence čtyř lucemburských císařů nebo králů na říšském stolci. Velkým nákladem dal Karel přestavět svůj palác na Pražském hradě, starší kamenný most přes Vltavu nahradil novým s dvěma reprezentativními mosteckými věžemi. Praha se za Karla IV. nejen rozrostla o novostavby kostelů, klášterů a výstavných paláců, ale získala i nové hrady. Pro ostrahu korunovačních klenotů dal král vystavět nedaleko Prahy mohutný hrad nazvaný jeho jménem (Karlštejn), proslulá dvorská huť Parlérů však novátorsky působila i na jiných místech.

Karel IV. díky svému talentu, státnické průpravě i mimořádné znalosti několika jazyků dokázal kolem sebe soustředit významné politiky, literáty i učence. Za jiné si tu zaslouží zmínky první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic († 1364) a spolu s ním též kancléř s literárními sklony Jan ze Středy († 1380), který proslul styky s básníkem Petrarkou i jinými italskými humanisty. Na pražské univerzitě v době jejího největšího rozkvětu v sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století studovalo přes tisíc posluchačů z blízkých i vzdálených zemí. Celkovému vzestupu vzdělanosti včetně zvyšujícího se podílu literárních děl v češtině i němčině odpovídala i čilá kulturní aktivita ve venkovských městech.

Nebylo divu, že Karel IV. v první řadě pečoval o země České koruny, neboť se snažil všestranně pojistit zájmy vlastní dynastie. Patřila k tomu i cílevědomá snaha o vlastní potomstvo. Ze čtyř manželství se mu narodilo dvanáct dětí. Syna Václava IV. (1361–1419) nechal již jako dvouletého chlapce korunovat na českého krále a ještě za svého života prosadil v roce 1376 jeho volbu za římského krále. Vedle Českého království měl Václav po Karlově smrti panovat v některých slezských državách, v Dolní Lužici, v zemi Budyšínské a v javorsko-svídnickém vévodství. Jako lenní pán měl dále vládnout nad Moravským markrabstvím, olomouckým biskupstvím, opavským vévodstvím i nad ostatními slezskými knížectvími. Kromě toho se stal lenním pánem v nově vytvořeném zhořeleckém vévodství, jež zdědil nejmladší Karlův syn Jan (1370–1396). Druhorozený syn Zikmund (1368–1437) byl jako markrabě ustanoven dědicem v Braniborsku. Kromě toho Zikmundovi a jeho synům mělo připadnout nástupnictví v Českém království, pokud by Václav zemřel bez mužských potomků. V závěti bylo rovněž přesně stanoveno, za jakých okolností by připadla česká koruna moravskému markraběti Joštovi a případně jeho bratrům Janu Soběslavovi a Prokopovi.

Hned po císařově smrti v listopadu 1378 čekalo na Václava IV. nemálo obtížných státnických zkoušek. Ve shodě s politikou svého otce se v počínajícím schismatu přidal na stranu římského papeže, vhodnou příležitost k císařské korunovaci však promeškal. S ambiciózním pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna († 1400), který se pokusil vytvořit z české církve stát ve státě, se dostal do přímého konfliktu. Obětí sporu, který skončil Jenštejnovou rezignací v roce 1396, se o tři roky dříve stal generální vikář Jan z Pomuku, z něhož legenda vytvořila mučedníka zpovědního tajemství.

Vztahy mezi církevní a světskou mocí přerostly v posledních desetiletích 14. století v násilné konflikty též na Moravě. Temnou skvrnou raného období vlády Václava IV. byl rozsáhlý pogrom, k němuž došlo roku 1389 v pražském židovském městě.

Na konci 14. století Václav musel čelit i silné opozici českých baronů, kteří se cítili být ohroženi ve svých stavovských privilegiích vlivnou skupinou králových oblíbenců nepřilíš urozeného původu. Roku 1394 baroni podporovaní královým strýcem, moravským markrabětem Joštem, Václava IV. zajali, což si o osm let později zopakovali. Václavovi se z nedůstojného postavení sice podařilo uniknout, avšak jen za cenu ztráty autority a mocenského vlivu. Zanedbávání povinností a několikaletá nepřítomnost v Říši posilovala ambice některých říšských knížat, jmenovitě rýnského falckraběte Ruprechta III., který roku 1400 zasedl místo sesazeného Václava IV. na říšský královský stolec. Václav se sice římského trůnu nevzdal, neměl však sil získat ho zpět. Z nezbytí pak po Ruprechtově smrti roku 1410 pomohl svým kurfiřtským hlasem k říšskému trůnu nejprve strýci Joštovi a po jeho nečekaném úmrtí i mladšímu bratru Zikmundovi, od roku 1387 držiteli uherské svatoštěpánské koruny.

Přestože krizové projevy stále více ohrožovaly prosperitu městské ekonomiky i životní standard středních a nižších vrstev, vnitřní sociální rozpory jen ojediněle přerůstaly do otevřených srážek. Od konce 14. století vystupovala více do popředí sílící národnostní emancipace českého obyvatelstva v etnicky smíšených městech. Nevýrazné projevy sociálních protestů zde však po celou dobu vlády Václava IV. nepřerostly v otevřenou vzpouru. Vlastním podhoubím sociálního zneklidnění v některých venkovských, zejména jihočeských oblastech bylo mentální klima vzrůstajících životních nejistot, v nichž se odrážely důsledky drobných válek, mocenských rozbrojů a zhubných morových epidemií. Nevyhraněnost sociálních rozporů v krizovém období českého státu našla svůj výraz i v celospolečenském záběru a proticírkevním zaměření reformní ideologie, jež se stala svorníkem nejrůznějších zájmů a tužeb v širokém rozmezí od dílčích reforem až po dalekosáhlé proměny revolučního rázu.

Snahy o nápravu zesvětštělé církve a o vnitřní obrodu náboženského života měly i v českých zemích více podob. Obrodné proudy tzv. nové zbožnosti (*devocio moderna*) se prosadily jak v nově založeném řeholním domě augustiniánských kanovníků v Roudnici, tak i v cisterciáckém

kláštere na Zbraslavi, v jehož prostředí vznikl i jeden s nejrozšířenějších nábožensky vzdělávacích spisů s alegorickým názvem Granátové jablko (*Malogranatum*). Důraz na náboženský prožitek jednotlivce se doplňoval s úsilím o úplný překlad bible do národního jazyka. Čechy v tomto ohledu předstihly většinu evropských zemí. Zásluhou anonymních překladatelů se tak již v poslední čtvrtině 14. století mohl s biblickým poselstvím v češtině a částečně i v němčině seznámit širší okruh vzdělaných laiků. Náboženský nonkonformismus v podobě tzv. lidového kacírství měl v českých zemích zázemí mezi valdenskými sektáři, kteří se zde usadili spolu s jinými kolonisty. Zanedlouho je však i tu dostihla inkvizice, která si v Praze zřídila své stálé sídlo.

Ostrou kritikou žebravých řádů a církevního fiskalismu se vyznačovala již kázání rakouského augustiniána Konráda Waldhausera († 1369), jehož do Prahy pozval sám císař Karel IV. Pod vlivem tohoto kazatele se vzdal svého úřadu v královské kanceláři Milíč z Kroměříže († 1374), jenž svůj majetek rozdál chudým a všechny své síly upnul k vybudování vzorné pražské farnosti nazvané Jeruzalém. Požadavkem svobodného kázání slova božího Milíč předjímal jeden z pozdějších husitských artikulů. Jeho nástupce mistr Matěj z Janova († 1394) prosazoval potřebu častého přijímání svátosti oltářní, cestu ke spáse jednotlivce spatřoval v návratu k prvotní církvi, který zdůvodnil v latinském spise o pravidlech Starého a Nového zákona (*Regulae Veteris et Novi Testamenti*).

Koncem 14. století se dostaly do Prahy první spisy oxfordského profesora Jana Wyclifa († 1384), jež svou filozofickou průbojností zaujaly mladé české mistry na pražské univerzitě. Jakmile vešly ve známost Wyclifovy názory o církvi a její nezbytné nápravě zásahem světské moci, většina zahraničních mistrů roku 1403 odsoudila jeho 45 bludných tezí. V následujících sporech o Wyclifovo učení postupně uzrávaly zásady husitského reformního programu. Průběžnou součástí tohoto zápasu bylo houževnaté úsilí českého univerzitního „národa“ o přednostní výsady na domácím vysokém učení.

Rozpory na univerzitě vyvrcholily v letech 1408–1409. Jedním z rozhodujících momentů se stalo odmítnutí souhlasu k obeslání církevního koncilu do Pisy, kterým němečtí mistři, sdružení ve třech ze čtyř univerzitních „národů“, zkrížili politické záměry krále Václava IV. Rozhněvaný panovník přiznal 18. ledna 1409 v Kutné Hoře domácím univerzitnímu „národu“ tři hlasy proti jednomu společnému hlasu cizích profesorů a studentů.

Změnou vnitřní ústavy v důsledku Dekretu kutnohorského se pražská univerzita plně otevřela proudům usilujícím o hluboké reformy církevního a společenského života. Odchodem několika set cizích mistrů a studentů však ztratila své prvořadé postavení mezi rychle se množícími univerzitami v sousedních zemích.

Všeobecně uznávaným mluvčím univerzitních reformátorů se již dříve stal mistr Jan Hus (kolem 1370–1415), který od roku 1402 působil na kazatelně v pražském Betlému. Tuto rozlehlou kapli, určenou výhradně pro kázání v českém jazyce, vybuďoval v devadesátých letech 14. století okruh českých vlastenců, jenž rovněž podporoval sdružení domácího „národa“ na pražské univerzitě. Husova kritika církevních poměrů byla trnem v oku mnoha pražských farářů. Arcibiskup Zbyněk z Házmburka zprvu Husa proti jejich stížnostem hájil. Když se však žaloby na pražské obhájce Wyclifových bludů dostaly až k římské kurii, arcibiskup se pokusil nebezpečnou nákazu utlumit a v červenci 1410 přikázal sebrat a spálit Wyclifovy spisy.

Široké reformní sdružení v čele s Janem Husem dostalo hlubokou trhlinu na jaře 1412, kdy král Václav IV. dal souhlas s prodejem plnomocných odpustků na podporu válečných podniků papeže Jana XXIII. Křiklavé projevy svatokupectví vyvolaly v nábožensky rozjitřených zástupcích Husových stoupců silnou vlnu protestů. Smrt tří tovaryšů, kteří byli v červenci 1412 popraveni z králova příkazu, přinesla hnutí první mučedníky. Hus se po krátkém váhání rozhodl hájit zásady opravného programu, zatímco někteří z bývalých vykliftů přešli k jeho odpůrcům. Rozkol na univerzitě předznamenal hluboké rozštěpení celé národní pospolitosti v otázce pravé víry. Ta se stala nejvyšší hodnotou, které byly na dlouhou dobu podřízeny zájmy národa i vlasti. Všechny soupeřící strany přitom samy sebe vydávaly za jediné představitele pravého češství a neváhaly manifestovat své nevaživé postoje vůči domácím Němcům i jiným cizozemcům.

Zostřené církevní tresty Husa donutily přesídlit na venkov, kde od podzimu 1412 mimo jiné sepsal latinské pojednání O církvi (*De ecclesia*) a české *Knížky o svatokupectví*. Ochrannou ruku nad ním držela reformní šlechta, která svou stavovskou odpovědnost za „obecné dobré“ země rozšířila i na oblast duchovních svobod. Důvody, jež přivedly některé velmože k reformnímu hnutí, byly různé povahy. Část z nich zlákala ziskné vyhlídky na statky odňaté církvi, jiní s vírou v duši uposlechlí příkazů Wyclifova a Husova

božího zákona. Obdobné postoje zaujímali příslušníci nižší šlechty, kteří později pod husitskými korouhvemi uplatnili své profesionální vojenské zkušenosti. Zdaleka ne všechna česká a moravská šlechta se však přihlásila ke kalichu, který se zásluhou radikálního bohoslovce Jakoubka ze Stříbra († 1429) stal symbolem celého husitství.

Rozpolcenou církev o třech hlavách měl znovu sjednotit další koncil, svolaný z iniciativy římského krále Zikmunda Lucemburského na konec roku 1414 do Kostnice. Zikmund mínil v Kostnici dořešit i otázku českého kacířství, a proto Jana Husa pozval ke koncilu a poskytl mu záruku bezpečné cesty a svobodného pobytu. Hus nabídku přijal, jeho veřejné slyšení se však změnilo v soudní tribunál s nepolepšitelným kacířem. Husova smrt na hranici 6. července 1415 roznítla v Čechách a na Moravě plamen vzpoury, kterou koncem května 1416 posílilo upálení Husova přítele mistra Jeronýma Pražského. Mezitím již koncil zákazem kalicha pro laiky započal dlouholetý zápas s českým kacířstvím.

Protestní listy proti Husovu upálení ze září 1415 zpečetilo celkem 452 šlechticů, mezi nimiž měla své zástupce zhruba třetina z 90 panských rodů. Zásluhou zemského hejtmána Lacka z Kravař se mezi pečovníky nacházel značný počet Moravanů. Vedle svazu husitské šlechty se již roku 1416 vytvořila liga katolických pánů, která mocensky podpořila nástup arcibiskupských úřadů proti rychle se rozrůstajícímu reformnímu hnutí. Husitské panstvo v čele s nejvyšším purkrabím pražským Čeňkem z Vartenberka naopak poskytlo záštitu pražské univerzitě, která se dekretem o pravověrnosti kalicha z března 1417 postavila proti autoritě kostnického koncilu.

Počínaje rokem 1412 se reformní hnutí stále více prosazovalo i ve venkovských královských městech. Zhruba v jedné třetině z nich Husovi stoupenci během několika málo let ovládli radnice. Vedle pražských měst se základnami hnutí staly zejména Plzeň, Hradec Králové a Žatec. Z nekrálovských měst se vlivem Husova jihočeského působení dostalo do popředí Sezimovo Ústí, kde našla útočiště družina radikálních kazatelů z Čech a Moravy. Neústupnost kostnického koncilu i nově zvoleného papeže Martina V. spojovaly soupeřící reformní proudy do jednoho obranného šiku. Pod nátlakem bratra Zikmunda, který již začal sdružovat své české stoupence, král Václav IV. na počátku roku 1419 navrátil římským kněžím kostely v pražských i jiných městech. Pražští husité záhy sice panovníka donutili k dílčím ústupkům, avšak na venkově kališníci dále ztráceli jeden kostel za

druhým. Z nezbytí se proto začali scházet k bohoslužbám na vyvýšených místech, jimž radikální kazatelé dávali biblická jména. Nejvýznamnějším shromaždištěm se na jihu Čech stala hora Tábor mezi Sezimovým Ústím a Pískem.

V neděli 30. července 1419 pražský radikální kazatel Jan Želivský vybídl své posluchače osvobodit uvězněné bratry na Novoměstské radnici. Při ozbrojeném útoku na radnici bylo svrženo z oken a ubito jedenáct odpůrců kalicha včetně několika konšelů. Převratné události v Praze i na venkově natolik rozrušily krále Václava, že 16. srpna 1416 podlehl prudkému záchvatu mrtvice. Živelné bouře, jež v pražských městech propukly po zprávě o jeho smrti, ohlašovaly brzký přívál revoluční vlny.

Prozatímní vládu po smrti Václava IV. převzala skupina pánů v čele s ovdovělou královnou Žofí Bavorskou († 1428). Dědic trůnu Zikmund byl v této době zaměstnán obranou jižní uherské hranice proti Turkům. Do vzbouřené země tudíž nespěchal a bez odpovědi také nechával náboženské i jiné požadavky kališnické šlechty a pražských měst. Převratné výzvy k volbě vlastního biskupa a snad i panovníka způsobily, že vylekaní konšelé pražských měst na počátku října přistoupili ke spolku královny Žofie.

Novým ohniskem radikální husitské kampaně se stala západočeská Plzeň. Očekávání konce pozemského světa, příchodu Spasitele a jeho tisíciletého panování (tzv. chiliasmus) vyrůstalo z chmurné atmosféry nejistot, pronásledování, neúspěchů a zklamaných nadějí, jež na přelomu let 1419 a 1420 ochromila hnutí táboritů na jihu i západu Čech. Původní představy o duchovním vítězství nad nepřítelem se rychle vytrácely, neboť táborité museli na mnoha místech chránit své životy se zbraní v ruce. V okolí Plzně odrážel útoky krajského válečného spolku Jan Žižka z Trocnova, který také v březnu 1420 svedl u Sudoměře první vítěznou bitvu „božích bojovníků“ proti přesile královských vojsk. Stalo se tak po vynuceném odchodu rozhodných husitů z Plzně, která se od té doby stala významnou základnou katolické strany. Žižka se svými bojovníky zaměřil do nově založené revoluční pevnosti na Hradišti hory Tábor. Zpráva o založení bratrské obce bez pánů a poddaných, v níž „není nic mé a nic tvé“, přivedla v krátkém čase do provizorní pevnosti několik tisíc sedláků a řemeslníků z blízkého i vzdáleného okolí. Noví osadníci odevzdávali potraviny a drobné cennosti do společných kádí, jejichž obsah pak rozdělovali kazatelé za dohledu čtyř zvolených hejtmanů.

Římský a uherský král Zikmund se objevil o Vánocích 1419 v Brně, kde mu vedle českých katolíků slíbili poslušnost i moravští páni. Jelikož se obdobně zachovali i zástupci ostatních zemí České koruny, husitské Čechy se ocitly v naprosté izolaci. Z Brna Zikmund odjel na říšský sněm do Vratislavi, kde papežský legát v březnu 1420 vyhlásil křížovou výpravu proti husitským kacířům. Zástupci pražských obcí požádali o pomoc venkovské kališníky, a rozhodli se tak pro odboj proti dědici trůnu.

Příchod zhruba tří tisíc tábořských bratří i sester prohloubil náboženskou očistu Prahy a urychlil její válečné přípravy. Revoluční obce na svém společném shromáždění 27. května 1420 dosadily nové městské rady, zvolily vrchní hejtmany a vyhlásily společné požadavky, jež se staly základem husitského programu čtyř pražských artikulů. První z těchto článků požadoval svobodné kázání slova božího, druhý přikazoval podávat věřícím bez rozdílu stavu a věku svátost pod podobou chleba i vína, třetí upíral duchovenstvu život v přepychu i světskou moc a konečně čtvrtý se domáhal trestání smrtelných hříchů i jiných neřádů příslušnými revolučními orgány.

Křížácká armáda v počtu zhruba třiceti tisíc mužů si se vzbouřenou metropolí neporadila. Zikmund se dal spěšně korunovat ve svatovítské katedrále na českého krále a koncem července 1420 opustil spolu s křížáckými vojsky nepokořenou Prahu. Sotva nebezpečí pomínulo, staroměstští kališníci a univerzitní mistři se pokusili na sebe strhnout rozhodující vliv v zemi. Pro nabídku uprázdněného trůnu polskému králi Vladislavovi získali souhlas vlivného hejtmana Jana Žižky, ve všem ostatním však narazili na rozhodný odpor tábořských vůdců a jejich novoměstských spojenců. Nátlakovými akcemi i útoky na kláštery si táboři v srpnu 1420 mimo jiné vynutili výměnu konšelů na Staroměstské radnici. Po odchodu táborů na jihočeská bojiště se revoluční rady v pražských městech udržely pouhé tři měsíce. Vítězství nad králem Zikmundem, jehož Pražané s pomocí východočeských husitů, tzv. orebitů, dosáhli 1. listopadu 1420 v bitvě u Vyšehradu, předznamenalo prudký vzestup jejich mocenského vlivu v následujících třech letech.

Mezitím se rovnostářské zásady ze života tábořské revoluční obce rychle vytrácely, neboť nedostatek potravin tábory již na podzim 1420 donutil vymáhat od okolních sedláků poddanské dávky. Řada tábořských kazatelů a kněží těžce nesla ústupky od původních chiliastických představ a bez ohledu na dobové podmínky začala vyhlášovat nástup věku naprosté svo-

body ducha i těla. Nesoustavné učení tábořských sekt tzv. pikartů i adamitů sice v některých člancích slovně bořilo základy společenských řádů, na druhé straně však svými utopickými vidinami oslabovalo soudržnost a bojeschopnost tábořského bratrstva. Náběhy ke vzpouře ve vlastním vojsku přiměly Žižku k ráznému postupu, který skončil na podzim 1421 násilným vyhlazením tábořských pikartů.

Po vítězství u Vyšehradu prosadila sdružení plnoprávných občanů (tzv. velké obce) pražských měst řadu revolučních výnosů, které zvětšily pravomoci volených rad. Značná část majetků církevních institucí a uprchlých německých katolíků se touto cestou dostala do vlastnictví pražských měšťanů. Rozsáhlé zábory církevních statků v této době probíhaly na celém území Čech. Jejich obdobou na katolickém území byly zástavy klášterního a jiného majetku, jež svým početným dlužníkům vydával král Zikmund. Mocenské postavení Prahy jako hlavy království upevnila mohutná jarní ofenzíva husitských vojsk. Během několika týdnů v dubnu a květnu 1421 Praha kolem sebe vytvořila svaz jedenadvaceti královských i jiných měst. Politická váha pražského svazu se vzápětí projevila na zemském sněmu v Čáslavi v červnu 1421, který vyhlásil čtyři artikule ústavním zákonem a Zikmunda Lucemburského zbavil nároku na český trůn. Dvacetiletá zemská vláda se sice záhy rozpadla, její složení však naznačilo hloubku revolučního zásahu do skladby stavovské reprezentace. Páni se museli spokojit s pěti členy, o zbývající místa se podělilo osm příslušníků nižší šlechty a sedm měšťanů.

Vzestup vlivu konzervativních kališníků na Starém Městě, jimž se podařilo získat litevského knížete Zikmunda Korybuta pro kandidaturu na český trůn, podnítil novoměstské stoupence Jana Želivského k násilnému převzetí moci. Odpor proti bezohledné diktatuře vyvrcholil v březnu 1422. Zpráva o úkladné smrti radikálního kazatele pozdvihla lidovou Prahu k ničivé bouři, po níž zůstaly vybité domy konšelů, mistrovských kolejí a židovského ghetta.

Mezitím se husitské Čechy ubránily i vojskům druhé křížové výpravy, jejíž postup se v září 1421 zastavil o hradby severočeského města Žatce. Když se říšská knížata ani po měsíci obléhání nedočkala podpory ze strany krále Zikmunda, stáhla se počátkem října zpět. Zikmundovu opožděnou armádu potkal mnohem horší konec v lednu 1422, kdy ji v řadě bitev od Kutné Hory až k dobytému Německému (dnes Havlíčkovu) Brodu na

hlavu porazila spojená husitská vojska pod vrchním velením Jana Žižky. Nedávno osleplý vojevůdce dokázal využít bojového zápalu lidových vojsk, jimž přizpůsobil výzbroj i taktiku obranného boje s překvapivými výpady z provizorní vozové hradby. Žižkova stálá vojenská družina byla předobrazem pozdějších polních vojsk radikálních husitských svazů, které svou pohyblivostí i operačními postupy po dlouhá léta mocensky ovládaly nejen země České koruny, ale i sousední oblasti.

Bouřlivé poměry v hlavním městě se uklidnily v květnu 1422 po přijetí litevského knížete Zikmunda Korybuta za správce Prahy a jejího svazu. Hejtman Žižka sice Korybuta uznal, s nedůvěrou však sledoval jeho podezřelé styky s předáky kališnické šlechty. Včas také ještě před Korybutovým odvoláním do Polska koncem roku 1423 rozpoznal nebezpečí hroící z předčasného smíru s králem Zikmundem, jemuž se vši silou snažil zabránit. Jelikož na vnitřně rozložený táborský svaz nemohl spoléhat, Žižka na jaře 1423 přenesl svou základnu do východních Čech. K novému bratrstvu se postupně vedle několika táborských hejtmanů a spojenců připojila města Domažlice, Klatovy a Sušice. Po vítězství nad pražany u Malešova v červnu 1424 se nechal přemluvit ke smíru, na který navázaly první úmluvy s katolickou stranou ve Zdicích. Žižka na jejich výsledek nečekal, vydal se s vojskem na Moravu, u Přibyslavi ho však v říjnu 1424 zastihla smrt.

Jízda na Moravu měla za úkol posílit tamější kališnickou šlechtu, která po předání markrabství habsburskému vévodovi Albrechtovi 5. března 1423 již nebyla vázána slibem poslušnosti jeho tchánovi Zikmundu Lucemburskému. Radikální husitství se v některých jihomoravských lokalitách houževnatě drželo proti Zikmundovým a Albrechtovým vojskům až do období stálých táborských posádek v Ivančicích, Třebíči, Moravském Krumlově a Břeclavi. Tyto posádky úzce spolupracovaly s moravskými husity, zvláště s pány z Pernštejna a Lipé. Husitští páni z Tovačova, Boskovic i Kravař ovládali většinu střední a severovýchodní Moravy, kde ve druhé polovině dvacátých let často operovali orebité, kteří se po Žižkově smrti začali nazývat sirotci.

Nový mocenský vzestup Tábora urychlila jeho proměna v samosprávnou obec městského typu, v níž si podrželi rozhodující vliv hejtmani domácího vojska. Písecká oblast si vytvořila vlastní krajský svaz, odstředivé síly se prozazovaly i ve východních Čechách. Vrchní velitelé sirotků se rychle střídali, z jejich duchovních správců vynikli kněží Ambrož z Hradce a Prokůpek.

Nebezpečí nového vpádu křížáků znovu husitské strany stmelilo. Ve vítězné bitvě nad míšeňskými vojsky v červnu 1426 u Ústí nad Labem poprvé uplatnil své velitelské vlohы duchovní správce tábořského polního vojska Prokop Holý, zvaný též Veliký.

Po drtivém nástupu radikálních vojsk ve druhé polovině dvacátých let uhájila Korybutem ovládaná Praha ze svého městského svazu pouze Kolín, Chrudim a Mělník. Sbližování knížete s katolickou stranou vyvolalo v dubnu 1427 povstání obou nespokojených pražských obcí. Řada univerzitních mistrů musela odejít do vyhnanství, Korybut byl zajat a dlouhodobě uvězněn na venkově. Do Prahy se již nevrátil a své dočasné uplatnění převzavivě našel po boku tábořských posádek ve Slezsku. Snahy o sjednocení duchovní a světské správy záhy narazily na odlišné hospodářské a jiné zájmy pražských měst. Novoměstská obec prosazovala své požadavky s pomocí sirotčího svazu, k němuž se roku 1429 připojila. Samospráva Starého Města naopak spoléhala na pomoc vojenských sborů Prokopa Holého, s nímž čas od času spolupracovala. Ústřední roli Prahy v této době dočasně převzala Kutná Hora jako společné sídlo vůdců a úřadů tzv. polních vojsk obou bratrstev.

Liknavost krále Zikmunda v bojích s husitskými kacíři vyvolávala nespokojenost u papežské stolice i v Říši. Organizace další válečné výpravy se proto na říšském sněmu v dubnu 1427 ujali někteří kurfiřti. Ani oni ale nedopadli lépe, neboť jejich křížácké sbory se po neúspěšném dobývání západočeského města Stříbra rozprchly od Tachova dříve, než se sjednoceným husitským vojskům postavily na odpor. Husité svůj vojenský úspěch dovršili dobytím Tachova v srpnu 1427. Porážka třetí křížácké výpravy urychlila změnu válečné strategie polních vojsk, jež přešla z obrany vlastního zázemí do trvalé ofenzívy na území nepřítel. Snahy o mírové řešení české otázky narážely na tuhý odpor papežské diplomacie, která také v dubnu 1429 zmrazila jednání krále Zikmunda s poselstvem husitských svazů v Bratislavě.

Teprve následující vojenské výpravy do všech okolních zemí přiměly představitele katolického světa uzнат převahu husitských zbraní. Po tažení na Slovensko, do Slezska, obou Lužic i Rakouska pronikla spojená vojska husitských svazů v prosinci 1429 pěti proudy přes Míšeňsko do Frank, odkud se vrátila s bohatou kořistí až v únoru příštího roku. Záhy nato další výpravy směřovaly na Slovensko a do Slezska. Katolický svět se ještě jednou pokusil husitskou ofenzívu zastavit. Po vyhlášení čtvrté křížové

výpravy na říšském sněmu v Norimberku v březnu 1431 se válečných příprav ujal braniborský kurfiřt Fridrich Hohenzollernský. Koncem července se vydali na pochod k Tachovu křížáci západního proudu, severní míšeňské sbory překročily hranici s několikadenním zpožděním. Husitská vojska vyrazila vstříc nepříteli 12. srpna a po dvou dnech usilovného pochodu dorazila k Domažlicím. Křížáci na ně nečekali a 14. srpna 1431 se dali na bezhlavý útěk.

Nový církevní koncil, který se krátce předtím sešel v Basileji, přizval v říjnu 1431 ke svému jednání i poselstvo husitských Čech. V únoru 1432 český sněm pozvání přijal a k předporadám s posly koncilu vyslal své zástupce do Chebu. Zde v květnu téhož roku husité dosáhli svého největšího úspěchu v mnohaletém zápasu s představiteli římské církve, když za rozhodčí autoritu ve sporu o čtyři artikuly byl uznán boží zákon, praxe prvotní církve a jim odpovídající učení starých církevních otců (tzv. chebský soudce). Vlastní veřejné slyšení husitského poselstva v čele s Prokopem Holým se uskutečnilo v Basileji od poloviny ledna do počátku dubna 1433. Názorové rozdíly obhájců a odpůrců husitských artikulů se však nepodařilo překonat, a proto se obě strany dohodly na dalším jednání v Praze.

Zúžení operačního prostoru dílčími mírovými smlouvami přineslo na pořad dne otázku dalšího využití polních vojsk, jež bylo třeba zaměstnat. Z tohoto důvodu husitští vojevůdci přistoupili v létě roku 1433 k obležení Plzně, jejíž dobytí mělo donutit k větší povolnosti jak účastníky koncilu, tak i krále Zikmunda. Ani koncil však nesložil ruce v klín a prostřednictvím svých diplomatů osnoval v Čechách síť rozkladu a zrady. Neúspěšné dobývání Plzně, vzrůstající zásobovací potíže, zrady podplacených hejtmanů a nespokojenost širokých vrstev s nadvládou radikálních bratrstev přispěly ke sjednocení opozice katolické i kališnické šlechty. Když ztroskotaly všechny smířovací snahy, došlo 30. května 1434 u Lipan k rozhodující bitvě, v níž spolu s mnoha tábory a sirotky zahynul též Prokop Holý.

Pád radikálních bratrstev uzavřel revoluční kapitolu husitské historie, zdaleka však neznamenal porážku husitských Čech. Vítězný válečný spolek se rozpadl hned po návratu z lipanského bojiště. Náboženské a jiné rozpory mezi dočasnými spojenci znovu vyvstaly na povrch při hledání oboustranně přijatelných dohody s basilejským koncilem a králem Zikmundem. Zatímco bohoslovci koncilu ze čtyř husitských artikulů s výhradami připouštěli pouze přijímání laiků z kalicha, zestárlý Zikmund vycházel sněmovním

požadavkům mnohem více vstříc, aby co nejrychleji zasedl na český trůn. Volba mistra Jana Rokycany († 1471) za pražského arcibiskupa na sněmu v říjnu 1435 měla ještě před Zikmundovým přijetím za českého krále zabezpečit husitské většině rozhodující vliv v pražské diecézi. Uznání Rokycany bylo však pro představitele koncilu stejně nepřijatelným požadavkem jako souhlas s rozchvácením církevních statků.

K úmluvám s obávaným Táborem došlo až po slavnostním přijetí Zikmunda Lucemburského za českého krále v Jihlavě 14. srpna 1436. Zikmund sice českým stavům potvrdil většinu nástupnických požadavků, zemská privilegia i náboženské dohody (kompaktáta) s basilejským koncilem, záhy po příchodu do Prahy však začal vládnout bez ohledu na své závazky. Obavy kališníků zvyšoval králův odmítavý postoj k arcibiskupovi Rokycanovi, který dal v polovině roku 1437 přednost odchodu do bezpečí východočeských husitských pevností. Ke stížnostem kališnické strany od konce září přibývaly přímé projevy neposlušnosti vůči panovníkovi, jehož spěšný návrat z Uher se bezmála podobal útěku z kacířské země. Zikmundova smrt 9. prosince 1437 ukončila v zemích České koruny vládu lucemburské dynastie.

Volbu Zikmundova zetě Albrechta II. Habsburského za českého krále prosadila na sněmu koncem prosince 1437 katolická strana s pomocí pražské kališnické skupiny kolem nejvyššího purkrabího Menharta z Hradce. Východočeská kališnická šlechta prosincovou volbu odmítla a spolu s tábořským měšťským svazem se rozhodla prosadit nástupnictví prince Kazimíra, bratra polského krále Vladislava. Zápas o trůn vyústil ve válečné střetnutí, jehož dějištěm se v srpnu 1438 stalo okolí Tábora. Pevnost početní převaze nepřítele odolala, polskou kandidaturu se však rakouské straně podařilo zmařit.

Nečekaná smrt krále Albrechta II. v říjnu 1439 zastihla zemi v situaci, kdy žádný z mocenských spolků nebyl s to prosadit své cíle. Východiskem z nouze se na sněmu v lednu 1440 stal tzv. mírný list, jímž se šlechta a města obou vyznání zavázaly dodržovat příměří až do volby příštího panovníka. Na Moravě obdobnou úlohu plnil landfrýd z roku 1440. Ústřední zemskou vládu i nadále nahrazovaly krajské spolky v čele s volenými hejtmany. Hlavou katolické strany zůstal Oldřich z Rožmberka, mezi kališníky časem získal rozhodující slovo hejtman čtyř sjednocených východočeských krajů Jiří z Poděbrad. Počátkem září 1448 se Jiří z Poděbrad nočním přepadem zmocnil Prahy, a ukončil tak období dělené moci.

S Jiřím z Poděbrad vstoupil na mocenské dějiště nábožensky rozpolčených Čech uvážlivý, a přitom rozhodný státník panského rodu, jenž cílevědomě pokračoval ve sjednocování kališnictví v čele s arcibiskupem Janem Rokycanou. Protiváhou poděbradské strany se v únoru 1449 stala tzv. strakonická unie, do níž se Oldřichovi z Rožmberka podařilo zapojit většinu šlechty z jižních a západních Čech. Jiří z Poděbrad jí úspěšně čelil na válečném i politickém poli a s podporou římského krále Fridricha III. (1440–1493) získal na českém sněmu v dubnu 1452 úřad zemského správce na dobu dvou let. Zatímco páni z Rožmberka marně sháněli pro domácí opozici pomoc v Rakousku, vojenské sbory zemského správce donutily během září k poslušnosti představitele odbojného Tábora i členy strakonické jednoty. Avšak teprve přijetí nezletilého Albrechtova syna Ladislava Pohrobka za českého krále a jeho korunovace v říjnu 1453 s konečnou platností uzavřely čtrnáctileté bezvládí.

Nástupnictví katolického panovníka slibovalo upevnit uvolněné svazky mezi Českým královstvím a dalšími zeměmi České koruny. Moravští kališníci si zajistili náboženské svobody již v polovině třicátých let 15. století, když přijetí Albrechta Habsburského za svého markraběte podmínili platností basilejských kompaktát. K uklidnění vnitřních poměrů na Moravě přispěly dobré vztahy zemské obce s olomouckými biskupy a pravidelné sněmy, na nichž od roku 1440 zasedali též zástupci královských měst. Po uznání Ladislava Pohrobka v Lužici a ve Slezsku zde Jiří z Poděbrad jeho jménem dosadil za královské úředníky členy českých katolických rodů, které si tím osobně zavázal.

Během několika málo let se zemskému správci Jiřímu z Poděbrad podařilo provést revizi rozchváceného královského majetku, zajistit bezpečnost obchodních cest, zmírnit napětí mezi náboženskými stranami a v neposlední řadě posílit osobní moc. To vše mu přišlo vhod, když v listopadu 1457 zemřel krátce před svou plnoletostí Ladislav Pohrobek. Přestože se o uvolněný trůn spjatý s prvním hlasem ve sboru říšských kurfiřtů ucházela řada významných panovníků, český sněm se souhlasem předních katolických pánů zvolil 2. března 1458 za krále Jiřího z Poděbrad (1458–1471). Zápas o uznání královského titulu ve vedlejších zemích i v zahraničí se zprvu vyvíjel pro Jiřího příznivě. Jakmile však vyšlo najevo, že bude nadále hájit kompaktáta jako základ soužití „dvojího lidu“, papežská kurie se rozhodla všemi prostředky proti němu vystoupit. Jednostranné zrušení basilejských

kompaktát papežem Piem II. v březnu 1462 vrhlo zemi zpět do období náboženských válek.

Původní reformní požadavky v mnohaletých válkách zevšedněly, třebaže spory o ně mezi pražskými mistry a jejich tábořskými odpůrci pokračovaly až do poloviny 15. století. Potřeba hlubších náboženských prožitků sdružovala v polipanském období do malých kroužků nespokojené kališníky z různých míst Čech i Moravy. Řada z nich byla žáky nebo stoupenci jihočeského zemana Petra Chelčického († před 1460). Petr zůstal věrný svým zásadám duchovního boje a ostře vystupoval proti všem projevům násilí. Jakmile se družina jeho stoupenců v čele s bratrem Řehořem dostala do hlubokých rozporů s kališnickým arcibiskupem Rokycanou, Jiří z Poděbrad je začal pronásledovat jako kacíře. Vysvěcením vlastních kněží se Jednota českých bratří v roce 1467 zcela oddělila od římskokatolické církve, a stala se tak první osamostatněnou církví evropské reformace.

V přednáškách na Collège de France jsem před více než 30 lety husitskou revoluci označil jako anomálii evropské historie. Pojem převzatý z přírodovědy sice od té doby přešel i do slovníku historických disciplín, sám jsem ho však přestal používat. Zamýšlel jsem s ním pouze upozornit na předčasnost českého reformního hnutí. V rovině náboženské bylo husitství reformací před reformacemi, v rovině společenské revolučním cyklem, který již před Francouzskou revolucí nabyl v Čechách klasické podoby, a v rovině národnostní prvním projevem reflektovaného, nikoli jen spontánního českého nacionálního citění a sebeuvědomění.

Katolická církevní provincie se po husitských válkách nalézala v hlubokém rozkladu, neboť v Čechách ztratila zhruba čtyři pětiny svých pozemkových statků. Ztráty církve na Moravě tak velké nebyly. Vysoké duchovenstvo na dvě století pozbylo svého politického vlivu, stolec pražských arcibiskupů zůstal uprázdňen až do roku 1561, biskupství ve východočeské Litomyšli zcela zaniklo, většina klášterů byla zbořena nebo využita pro světské účely. Odlišná situace panovala na Moravě, kde se vedle biskupství v Olomouci udržela i většina klášterů. Duchovní hodnostáři neměli po návratu z mnohaleté emigrace do Prahy z čeho žít, neboť církevní majetky se z větší části rozplynuly. Nedostatek kněží na obou stranách měl za následek značné množství neobsazených venkovských farností. Jedním z důsledků náboženského rozdělení země byl rozvoj regionálních kulturních středisek. Na západě Čech jím byla Plzeň, která se načas stala sídlem katolických správ-

ních úřadů (tzv. konsistoře), na jihu vedle Českých Budějovic též Český Krumlov. Nejen v těchto českých, ale i v moravských katolických městech se vnitřní poměry proti předhusitské době téměř nezměnily, a proto se zde s opravami či dostavbou církevní architektury mohlo začít dříve než na kališnickém území.

První fáze střetnutí s papežskou kurií se odehrála na poli zahraniční politiky. Ještě během roku 1462 se králi Jiřímu podařilo získat na svou stranu císaře Fridricha III. a uzavřít přátelskou smlouvu s polským králem Kazimírem. Z podnětů svých zahraničních rádců Jiří podporoval plány na reformu říšské správy či na svolání protiturecké výpravy, jejímž cílem bylo odpoutat pozornost od české otázky. Tento záměr sledoval i návrh na založení mezinárodního mírového spolku evropských panovníků, který svým posláním a stálým parlamentem předjímal Organizaci spojených národů. Po předběžném jednání na polském a uherském dvoře Jiřího poselstvo v létě 1464 předložilo plán mírové unie i francouzskému králi Ludvíkovi XI. Papežské diplomacii se záhy podařilo tuto iniciativu zvrátit, české poselstvo si však zpět vezlo přátelskou smlouvu s Francií. Na mírové urovnání válečných a jiných rozporů Jiří nezapomínal ani později, kdy musel vojensky čelit nejen zahraničním, ale i domácím odpůrcům. Podporu moravských stavů se král Jiří například snažil získat zrovnoprávněním Moravy s Čechami v lednu 1464, jímž zrušil předchozí vztah lenní závislosti.

Opakované obsílky krále Jiřího k papežskému soudu osmělily k otevřenému vystoupení české katolické pány, kteří si roku 1465 na Zelené Hoře založili vojenský spolek (jednotu). V čele odbojníků z jižních a západních Čech stanul bývalý Jiřího spojenec Zdeněk ze Šternberka. Situace se vyhroutil po vyhlášení klatby na českého krále a jeho rodinu koncem roku 1466. Potvrzením Zdeňka ze Šternberka jako hejtmana katolického spolku dal papež Pavel II. v březnu následujícího roku výzvu k odporu proti kacíři na trůně. Po marném pokusu o smír Jiří v dubnu 1467 vypověděl odbojným pánům válku a během několika měsíců dobyl řadu jejich sídel. Katolický spolek naopak strhl na svou stranu velká moravská města, západočeskou Plzeň a některé dvořany, kteří až do té doby zachovávali věrnost králi. Ve vedlejších zemích Jiří bojoval se střídavými úspěchy, celkově však zůstával pánem situace.

Větší potíže Jiřímu z Poděbrad nastaly, když se vypovězením války v březnu 1468 postavil do čela protihusitské křížové výpravy uherský král

Matyáš Korvín. Během následujících měsíců Jiří ztratil značnou část Moravy a několik pevností ve vedlejších zemích. Ke změně v poměru sil došlo až na počátku roku 1469 u Vilémova, kde Matyáše před drtivou porážkou zachránilo jen uzavření míru. Matyáš své závazky nedodržel, a když mu vůdci katolické jednoty nabídli českou korunu, dal se v květnu 1469 v Olomouci zvolit za českého panovníka. Království dvojího lidu mělo nyní dva krále (obr. 2). Obnovené boje probíhaly se střídavými úspěchy a nezdary pro obě strany až do smrti Jiřího z Poděbrad 22. března 1471.

Nástupnictví mladého polského prince Vladislava Jagellonského (1471–1516) prosadila poděbradská dvorská klika, jež si podržela vládní otěže až do roku 1478, kdy smír dovršený na sjezdu obou korunovaných soupeřů v Olomouci Vladislavovi zajistil jedinou vládu alespoň v Čechách. Zpětné začlenění katolické odbojné šlechty do zemské stavovské obce, zemských i dvorských úřadů s sebou neslo nebezpečí nového rekatolizačního nástupu pod záštitou krále katolické víry a zároveň zvýšeného tlaku na omezení městských výsad. S katolickými pány za zády začala králi Vladislavovi narůstat křídla. V zemských záležitostech mu vyšší stavy svázaly ruce, a proto alespoň ve své přímé doméně vyvinul úsilí, aby si co nejdříve vysloužil uznání od papežského stolce. Krok za krokem na pražských i jiných radnicích nahrazoval kališnické patricije poděbradské éry sobě oddanými konšely, kteří bez skrupulí spojovali násilnou rekatolizaci s vlastním obohacením. Povstání kališnické Prahy v září 1483, jedno z nejmohutnějších v celém husitském věku, udělalo králi škrť přes rozpočet. Když se po roce zkroušeně vrátil do metropole, bylo nade vše pochybnost zřejmé, že restaurace ve znamení kříže nemá v Čechách naději na úspěch.

Pražskou revoltou vzkříšená konfesní unie kališnických stavů přiměla katolickou většinu panstva revidovat náboženský program, uznat dvojvěří a připustit svobodu vyznání pro každého obyvatele země v rozsahu basilejských kompaktát. Obavy ze vzrůstu politického a hospodářského vlivu vítězných kališnických měst záhy znepokojily utrakvisty nižší i vyšší šlechty. Během necelého půlroku se poslední celozemská unie pod korouhví husitského kalicha zcela rozpadla. Náboženský smír, vyhlášený na kutnohorském sněmu v březnu 1485, tak s konečnou platností uzavřel husitskou epochu českých dějin. Klín reformního programu, který ve druhém desetiletí 15. století vertikálně rozštěpil českou společnost, postupně zpráchnivěl. Třídní a stavovské kořeny, jež zprětrhal revoluční

nápor husitské reformace, po sedmdesáti letech znovu srostly. Ani česká společnost však nemohla dvakrát vstoupit do stejných vod. Zatímco před revolucí s panovníkem souperilo o moc pouze panstvo, porevoluční stavovská monarchie měla již dva plně zformované stavy a třetí za těžkých porodních bolestí nastupoval na scénu

Zápas o rozhodující pozice ve stavovské monarchii započalo panstvo, jež ústupky nižší šlechtě získalo spojence proti městům i proti opožděným nárokům krále, jehož prestiž vzrostla roku 1490 nástupnictvím v Uhrách a opětným sjednocením rozpadlých částí zemí České koruny. Na sněmu v březnu 1487 páni rytířům znovu ustoupili ve vleklém sporu o zemský soud, aniž v tomto orgánu ztratili naprostou převahu. Ve dvacetičlenném tribunálu rytířům přiznali osm míst, přičemž nálezy měli vždy vynášet dva páni a jeden z vladyků. Kromě toho čtyři představitelé rytířského stavu zasedli vedle neurčeného počtu pánů do lavic dvorského soudu. Příznivý obrat v Čechách napomohl i moravským vladykům, jimž páni roku 1492 postoupili šest z dvaceti soudcovských stolic. Naproti tomu na Moravě rychleji postupoval proces právní krystalizace vyšších stavů. Čtrnáct „starodávných“ panských rodů se zde vyčlenilo již roku 1480, zatímco v Čechách právní uzavření panského stavu vyvrcholilo až v roce 1501, kdy bylo 47 erbovních rodů zapsáno do zemských desk.

Oba šlechtické stavy již od roku 1487 usilovaly zakotvit své výsady svodem „starobylych“ práv a svobod v podobě oficiálního zemského zákoníku. Magna charta české stavovské monarchie, kterou představovalo tzv. Vladislavské zřízení zemské, byla zveřejněna bez souhlasu měst roku 1500. Panovník konečný návrh nedostal do rukou a ze své rezidence v Budě více méně apaticky přihlížel zrodu zákoníku, jenž omezoval jeho moc, vylučoval královská města z rozhodování o politických otázkách zemského významu a upevňoval poddanství selského lidu.

Města svou účast na sněmu nemohla žádným privilegiem či obdobným zápisem prokázat, a proto o ni průhledným uplatněním stroze juristických zásad v první oficiální kodifikaci českého zemského práva přišla. Když se ukázalo, že zvykové výsady jejich politické reprezentace na sněmu přestaly platit, města na čele s Prahou začala bít na poplach. Na separátních sjezdech zástupci měst vytvořili celozemskou unii a poprvé v českých dějinách vyhlásili svůj program jako vůli sjednoceného městského stavu. Společný postup na politickém i válečném bojišti městům zajistil pravoplatné zastoupení

na stavovském sněmu i pozdější úpravu Vladislavského zřízení zemského tzv. svatováclavskou smlouvou z roku 1517.

Trvalé usídlení Vladislava II. v Budě po získání uherského trůnu v roce 1490 nezastavilo započatou přestavbu Pražského hradu ve stylu pozdní gotiky a začínající renesance. Nejen sebevědomá vysoká šlechta, ale i městské rady v Praze, Brně i jiných městech rovněž začaly ve větším rozsahu s nákladnou přestavbou sídel, radnic, městských chrámů i měšťanských domů. Nové umělecké snažení nezůstalo omezeno na architekturu, nýbrž se projevilo i v dalších oblastech výtvarné tvorby. Také humanismus si postupně nacházel cestu do výuky pražské univerzity, která však již předtím ztratila své mezinárodní renomé a více méně sloužila jako vysoká škola pro přípravu kněží, učitelů a úředníků městské samosprávy.

Nejen pro další osudy zemí Koruny české, ale i pro celkové uspořádání středovýchodní Evropy měly mimořádný dosah vídeňské smlouvy z roku 1515. Habsburkové v nich s česko-uherskými Jagellonci uzavřeli dynastickou dohodu, která vedla k pozdějším sňatkům mezi dětmi krále Vladislava II. a vnoučaty císaře Maxmiliána I. Když Vladislavův syn Ludvík Jagellonský padl roku 1526 v boji proti osmanským útočníkům v bitvě u Moháče, stal se dědicem obou trůnů manžel Anny Jagellonské Ferdinand I. Habsburský. Jeho volba českým králem 23. října 1526 znamenala epochální mezník v dějinách českého státu.

Dědíme celou minulost, a proto se nemůžeme v našich dějinách vším pyšnit. Dějiny mají ostatně především být zdrojem sebezpoznaní. Obě století pozdního středověku jsou dramatickou, svárlivou a poučnou kapitolou českých a evropských dějin. Vyprávějí příběh hospodářského a politického vzestupu za vlády Karla IV. i vzrůstajícího sebevědomí jazykově české pospolitosti. Vzestup, který ukončila mezinárodní církevně-politická krize a husitská revoluce. Česká reformace chtěla předčasně nalézt řešení problémů, které o sto let později vyústily v evropskou reformaci. Předčasnost se někdy nevyplácí, snad i proto žijeme svými dějinami více, než si dokážeme připustit. Podle Karla IV. soudíme naše současné politické reprezentace, podle Jana Husa pak osobní statečnost jednoho každého z nás.

2. Evropské panorama 1378–1437

Papežské schisma – Konec éry velkých panoovníků – Peripetie stoleté války, vnitřní rozbroje ve Francii a zrození nové velmoci – Říšské dějiště lucemburské politiky – Krizové nejistoty, úzkost Židů a turecká hrozba na obzoru – Sociální nepokoje, městské revolty a selské války – Hledání východisek: stavovské reprezentace, koncily a parlamenty

Představa Evropy této doby bez Lucemburků je takřka nemožná, neboť spojnice k nim, ne-li dokonce jejich stopy, nalezneme všude. Také se o tuto izolaci nebudeme pokoušet. A přesto nebude bez užítku porozhlédnout se za hranice jejich obrovské domény. Když ne z jiného důvodu, tak prostě proto, abychom na některé jevy získali pohled odjinud.

Papežské schisma

V pondělí 20. září 1378 došlo k události, která mohla do dějin křesťanské Evropy zasáhnout mnohem hlouběji, než se dočasně stalo. Volbou vzdoropapeže Klimenta VII., k níž se ve Fondi odhodlali kardinálové, kteří neuznali legitimitu dubnové volby Urbana VI., započal hluboký rozkol církve v její hlavě a následně i v jejích údech. Jen díky tomu, že na poslední chvíli vyjádřil souhlas s volbou Václava IV. za římského krále, si Urban VI. zajistil podporu císaře Karla IV. Ta římskému papeži, jehož z vlasteneckých důvodů podpořila většina Itálie, usnadnila uznání v Uhrách i v severských státech. K „druhému zvolenému“ papeži, kardinálovi Robertu ze Ženevy, se s neskrývaným uspokojením připojila Francie v čele s Karlem V., a to spolu s Burgundskem, Savojskem a Neapolskem. Nepřátelství s Francií přivedlo do sféry římského papeže Anglii, zatímco Skotsko se přiklonilo k avignonskému vzdoropapeži. Kastilie uznala Klimenta VII. roku 1380, Navarra spolu s Aragonskem ji následovaly v roce 1390, Portugalsko pře-

cházel od jedné strany ke druhé, až posléze v roce 1385 posílilo obedienci Urbana VI.¹

V zápase o všeobecné uznání jednoho z obou držitelů papežské koruny, tzv. tíary, šly všechny ohledy a zásady křesťanské morálky stranou. Účel světil prostředky, zvláště ty finanční, jež obě strany k svým kampaním potřebovaly. V mocenské hře byly dávky, důchody a různé poplatky ze sedmi set biskupství, jež dosahovaly výše až půl milionu zlatých florénů ročně, dále autorita světského kléru i řeholních řádů rozštěpených frakčními boji a v neposlední řadě též trůny korunovaných hlav. Provice a tzv. expektance na uvolněná místa i jiné výsady nyní byly na dosah ruky všem církevním hodnostářům, kteří naznačili ochotu vyjednávat o změnu obediencie. Politicky zdatný Kliment VII. své vyslance zprvu směřoval i do Říše. V Praze Václava IV. neuspěl, také většina říšského území, jak se během krátké doby ukázalo, zůstala věrna jeho soupeři.²

Václav IV. si byl přes své mládí dobře vědom sepětí vlastních i širších dynastických zájmů s římským papežstvím, a proto již v únoru 1379 na říšském sněmu ve Frankfurtu založil spolu se čtyřmi rýnskými kurfiřty spolek na podporu legitimacy Urbana VI. Na základě společného ujednání se pak Václav IV. jako římský král 27. února 1379 oficiálně vyslovil pro římského papeže. Krátce na to se v Praze objevil Urbanův legát Pileus de Prata, který uvedl do úřadu nového arcibiskupa Jana z Jenštejna, s jehož účinnou pomocí pak bez prodlení zahájil tvrdou kampaň proti Klimentovi VII. a jeho domácím stoupencům v čele s vyšehradským děkanem Kunešem z Veselé. Proti všemu očekávání se Václav IV. v září 1379 nezúčastnil dalšího říšského sněmu ve Frankfurtu, a to zjevně proto, že v početné francouzské delegaci prosazující uznání Klimenta VII. nechyběl jeho nevlastní strýc,

1) Z povahy tohoto panoramatického přehledu vyplývá, že se poznámkový aparát omezuje pouze na práce, které se vztahují ke speciálním nebo zvláště významným otázkám. Další literaturu a odkazy na prameny lze nalézt ve standardních encyklopediích, příručkách a přehledných dílech, z nichž zde stačí uvést: *Lexikon des Mittelalters*; *Lexikon für Theologie und Kirche*; *The New Cambridge Medieval History*, VI–VII; *Handbuch der europäischen Geschichte*, II; *Handbuch der Kirchengeschichte*, III/1; *L'Histoire de l'Église*, XIV/1–2; *Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte*, I, dále Erwin Gatz (ed.): *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198 bis 1448* apod.

2) Vedle standardních děl Jiřího Spěváčka: *Václav IV. 1361–1419*, Praha 1986 (podle rejstříku), a Lenky Bobkové: *Velké dějiny země Koruny české*, IV.b. 1310–1402, Praha – Lito-myšl 2003, s. 326–330, viz Jaroslav Polc – Václav Ryneš: *Svatý Jan Nepomucký*, I, Řím 1972, s. 91–101.

lucemburský a brabantský vévoda Václav. Porýnští kurfiřti jako by čekali na tuto příležitost. V lednu 1380 vytvořili tzv. oberweselský spolek, jenž se stal zárodkem protiváclavské opozice v čele s rýnským falckrabětem a kurfiřtem Ruprechtem I. starším († 1390).³

Stížnosti kurfiřtů na zanedbávání říšských povinností ze strany krále Václava měly jisté oprávnění, neboť pevné ruky bylo v Říši zapotřebí. Spor o obsazení mohučského arcibiskupství hrozil další eskalací vnitřních rozporů, energicky bylo třeba postupovat i proti rakouskému vévodovi Leopoldovi III. (1358–1386), který v polovině roku 1380 uzavřel obranný spolek s avignonským papežem. S Leopoldovou pomocí se Klimentova obediencie rozšířila na hornorýnská biskupství v Kostnici, Basileji a Štrasburku. Tajně ke Klimentovi v roce 1385 přestoupil i salcburský arcibiskup Pilgram, krátce nato však Leopoldova smrt v bitvě u Sempachu (1386) měla za následek výrazné posílení vlivu římského papeže. Zásahu na tom měl též Václav IV., který v prosinci 1380 uzavřel s uherským a polským králem Ludvíkem I. z Anjou spolek na podporu legitimacy Urbana VI. A jelikož ve hře bylo i nástupnictví jeho bratra Zikmunda, rozumělo se již tehdy samo sebou, že i v něm bude mít římské papežství pevnou oporu. Neúnavný legát Pileus mezitím navázal osobní kontakty s vyslanci anglického krále Richarda II., odvrátil je od jejich záměru hledat pro něho nevěstu ve Francii a nabídl se zprostředkovat jednání s pražským dvorem. Během velmi krátké doby bylo nalezeno porozumění na obou stranách. Již 1. září 1381 Václav IV. ratifikoval smlouvu o vzájemné pomoci, kterou 20. ledna následujícího roku utvrdil Richardův sňatek s Václavovou sestrou Annou († 1394). Pro Geoffreya Chaucera i mnohé Angličany se Anna stala „dobrou královnou“, sama však s Richardem prožila krušné doby.⁴

Kliment VII. postupně rozšířil sféru svého vlivu i v samotné Itálii, jmenovitě v Adrii a v severní části papežské enklávy. Ne na dlouho. V zemi, kde se střetávaly mocenské zájmy Francie s politikou navzájem soupeřících

3) Stručně k uvedeným i dalším říšským sněmům s odkazy na prameny a literaturu Gabrielle Annas: *Hoftag – Gemeiner Tag – Reichstag. Studien zur strukturellen Entwicklung deutscher Reichsversammlungen des späten Mittelalters (1349–1471)*, II, Göttingen 2004, s. 122–135.

4) Zevrubně k Anně Katharina Walsh: *Lollardisch-hussitische Reformbestrebungen in Umkreis und Gefolgschaft der Luxemburgerin Anna, Königin von England (1382–1394)*, in: *Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter*, ed. František Šmahel, München 1998 (Schriften des Historischen Kollegs 41), s. 77–108, v širším kulturním a literárním kontextu též Alfred Thomas: *Čechy královniny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, Brno 2005.

signorií, neměly žádné svazky a smlouvy dlouhého trvání. Oba papežové často byli jen figurami na šachovnici velké i drobné politiky. Urban VI. svojí nesmířlivostí postupně ztrácel půdu pod nohama i v samotné Itálii. Ze svého zajetí v Noceře unikl jen s velkou námahou, nepoučil se však a popravou několika nespokojených kardinálů si svoji pověst ještě zhoršil. Do Říma se mohl znovu vrátit až v roce 1388, nikoli však na dlouho, neboť o rok později zemřel.

Italští kardinálové urychleně v římském konkláve za svého papeže zvolili mladého neapolského kardinála Petra Tomacelliho, který jako devátý v řadě přijal jméno Bonifác (1389–1404). Nový papež se energicky pokusil předejít možné francouzské invazi napadením neapolského vládce Ludvíka z Anjou, strýce panujícího francouzského krále Karla VI. Více přitom ztratil, než získal a jeho nesnadné postavení v Itálii se příliš nezměnilo ani úmrtím Klimenta VII. († 1394). Jeho nástupce Pedro de Luna, příští papež Benedikt XIII., se spolu s jinými kardinály ještě v konkláve písemně zavázal usilovat o jednotu církve a v případě potřeby se vzdát papežského stolce. Nebylo to jen výrazem osobní odpovědnosti vůči církvi Kristově, ale i důsledkem nátlaku burgundského vévody Filipa Smělého a jeho bratra vévody Jana z Berry, kteří se v roce 1392 stali regenty za duševně chorého krále Karla VI. Až do té doby se francouzský dvůr ve spolupráci s avignonským papežem Klimentem VII. snažil dosáhnout jednoty *via facti*, tj. mocenskými prostředky vůči jeho římskému rivalovi. Za osm let Kliment vydal na tuto nátlakovou politiku obrovskou sumu jednoho milionu florénů, aniž by čehokoli dosáhl. Značná část prostředků pocházela ze severní Francie, jejíž klérus včetně mistrů pařížské Sorbonny zaujímal i v jiných ohledech vůči avignonskému papežství opoziční postoje. Dlouhodobé vývojové diference mezi jihem a severem země, mezi oblastí okcitánského a „galského“ jazyka (odtud dostalo emancipační hnutí severofrancouzského duchovenstva název galikanismus), hrály tu stále nemalou roli, zvláště když nalézaly odezvu i na královském dvoře, který nesl těžké břímě války s Anglií.

Prvním náznakem ochrany zájmů a svobod galikánské církve byly dvě ordonance (nařízení) z roku 1385. Deset let poté se pod patronací obou zmíněných vévodů královské krve synoda severofrancouzského duchovenstva přiklonila k *via cessionis*, tj. k návrhu odstranit schisma odstoupením obou papežů a volbou jejich legitimního nástupce. Francie šla v tomto úsilí příkladem: na červnovém synodu v Paříži roku 1398 bylo 247 hlasy proti

38 přijato usnesení odpírající poslušnost „domácímu“ papeži Benediktovi XIII. Když tuto substrakci potvrdila královská ordonance z 27. července 1398, nebyl žádný poddaný Francouzské koruny vázán poslušností k papeži. Benedikt nečekal se založenýma rukama. Hrozícímu nebezpečí chtěl čelit dohodou s římským papežem Bonifácem IX., k němuž své posly vyslal již v roce 1395. Ani tato tak zvaná cesta dohody (*via conventionis*) nezabránila osmnácti kardinálům Benedikta opustit a přesídlit do Villeneuve-lès-Avignon, ležícím na francouzském území. Papežský palác v Avignonu se stal obleženou pevností, v níž Benedikt zůstal pět let uvězněn. Když se mu podařilo uprchnout, mohl se opřít jen o Provenci a Kastilii, které ho znovu uznaly, a o několik navrátilivších kardinálů. Přes všechnu snahu o jednání, která Benedikt inicioval až do své smrti v roce 1404, římský Bonifác jeho návrhy vytrvale odmítal. Nový avignonský papež Inocenc VII. (1404–1406) naopak žádnou snahu o dohodu neprojevil a neúspěšně se snažil prosadit plán válečného tažení do Itálie.

Odstředivé a zčásti již emancipační tendence lze po začátku schismatu rozpoznat i v Anglii. Pod tlakem Dolní sněmovny sice poručníci nezletilého krále Richarda II. překročili ke konfiskaci majetku avignonských kardinálů i jiných prelátů, jejich prvotní naděje vkládané do římského papeže Urbana IV. však poměrně rychle ustoupily staronovým rozepřím. Tuto napjatou atmosféru vyjádřily dva soudobé protipapežské spisy Jana Wyclifa o světské vládě (*De civili dominio*) a o papežské moci (*De potestate pape*), které zčásti odrážely kurs dvora. Věci zašly ještě dále, když roku 1390 parlament pohrozil vyhnáním biskupům, kteří by se v Římě dožadovali podpory. Jakmile byl o tři roky později *Statute of Praemunire* rozšířen i na osoby pohnané před papežským tribunál, bylo zjevné, že anglická církev začala ve všech rozhodujících záležitostech podléhat králi. Náběh k dohodě z roku 1398 neměl dlouhého trvání, neboť Richard II. byl následujícího roku sesazen a záhy nato zemřel. Jeho životní příběh dobře poslouží jako předznamenání následující kapitoly.

Konec éry velkých panovníků

Ani ve středověku se veškeré mocenské dění netočilo jen kolem císařů a králů. V řadě zemí se tu s větším, tu s menším úspěchem snažily na politické scéně uplatnit i stavy. Nebyl však panovník jako panovník, což zpravidla

v plném světle vyšlo najevo až po jejich smrti. Druhá polovina 14. století byla dobou velkých a výrazných vládců. O to těžší bylo je nahradit, když jeden za druhým opouštěli své pozemské říše. Prvním v řadě byl poslední král polské piastovské dynastie Kazimír III. Veliký (1333–1370), skutečný státník a zákonodárce, který podobně jako jeho rival na českém trůně připoutával lenními svazky jednotlivá území ke „koruně“ jako transpersonální abstrakci státu. Podobně v Rakousku postupoval vévoda Rudolf IV. řečený Zakladatel (1339–1365), jemuž vděčí za svůj vznik i vídeňská univerzita. V Uhrách byl jejich silným partnerem i soupeřem Ludvík I. Veliký (1342–1382), jehož bezdětný Kazimír určil za svého nástupce v Polsku. Propojením dvou velkých zemí mezi Adrií a Baltem dočasně vznikla velká říše, jež překazila lucemburskou expanzi směrem na východ.

Aby zajistil následnictví svým dcerám, Ludvík roku 1374 v tzv. stavovském privilegii polské šlechty poskytl zvláštní berní úlevy a výsady, čímž výrazně zeslabil panovnickou moc. Ve vleklém zápase o polský trůn, který vypukl hned po Ludvíkově smrti, Zikmund Lucemburský jako snoubenec nejstarší dcery Marie se svými nároky neuspěl, posléze však získal svatoštěpánskou korunu.⁵ Polskou královnou se v roce 1384 stala nejmladší Ludvíkova dcera Hedvika († 1399), které magnáti vybrali za manžela litevského velkoknížete Jagiella. Vladislav, jak se po pokřtění začal nazývat, vládl od roku 1386 až do své smrti v roce 1434 rozsáhlé polsko-litevské říši, která na východě aktivně čelila Moskvě a na severozápadě řádu německých rytířů. Expanze řádu dosáhla svého vrcholu za velmistra Winricha z Kniprode (1351–1382), jehož nástupci sice našli spojence na všech stranách, přesto však v roce 1410 utrpěli u Grunwaldu drtivou porážku.

Také ve „Staré Evropě“ na západ od Rýna předznamenal odchod respektovaných panovníků značné potíže. V Anglii s Eduardem III. (1327–1377) nastoupil na trůn energický král, jenž si směle počínal nejen ve Skotsku, ale i v počáteční fázi stoleté války, na jejímž rozpoutání se vypovězením závazku vůči francouzskému králi Filipovi VI. podílel. Velké vojenské úspěchy, jichž spolu se svým synem Eduardem „Černým princem“ dosáhl, k ukončení válečného stavu nestačily. Po smrti Eduarda III. se následníkem trůnu stal devítiletý Richard, syn

5) Více k tomu František Kavka: Zum Plan der luxemburgischen Thronfolge in Polen (1368–1382): Strittige Forschungsfragen, *Zeitschrift für Historische Forschung* 13 (1986), s. 257–283.

Černého prince, který zemřel roku 1376. O jeho manželství s lucemburskou princeznou Annou bude ještě řeč na jiném místě. Naopak o zmatcích a neutěšených poměrech za jeho vlády je vhodné se zmínit již zde, neboť ilustrují tendence, které obdobně nabývaly svrchu všude tam, kde se k moci dostali regenti či povýšenci, nebo tam, kde se málo prozíraví panovníci snažili autokraticky prosadit svoji vůli. Jako příklad z jiné části Evropy je zde možné uvést mocenské rozbroje, které zachvátily Kastilii po smrti krále Jindřicha II. (1369–1379). Ten se sice trůnu rovněž zmocnil převratem, ve spolupráci s vysokou šlechtou však situaci v zemi dočasně stabilizoval. Zemí neklidných poměrů bylo po smrti krále Ferdinanda I. (1367–1383) také Portugalsko.⁶ Z tohoto zorného úhlu se pak vláda Václava IV. nebude jevit jen jako výsledek jeho chabých státnických schopností.

Richardovo panování neblaze předznamenala již poslední léta vlády jeho otce, který se spolehl na úzký okruh svých oblíbenců a pozbyl tím předchozí iniciativu k energické politice doma i na kontinentě. Pochybnosti o poctivosti a schopnosti Eduardových rádců vedly v roce 1376 k bouřlivým projevům nespokojenosti v „dobrém parlamentu“. Nepřístojnosti pokračovaly i v letech 1377–1380, kdy královská rada vládnoucí jménem nezletilého Richarda II. několikrát za sebou vypsalala válečnou daň z hlavy. „Zlé berně“ přispěly roku 1381 k výbuchu široké nespokojenosti, jehož si blíže povšimneme ve spojitosti s revoltami a lidovými bouřemi konce 14. a počátku 15. století. Richard se ještě předtím, než se v roce 1389 prohlásil za plnoletého, obklopil politicky nezkušenými oblíbenci, jimž neúměrně projevoval svoji přízeň. Věci došly tak daleko, že roku 1388 „neúprosný parlament“ podřídil Richarda dohledu určených rádců (*councillors*), z něhož se v dalších letech marně snažil vymanit. Když se mu roku 1397 dočasně podařilo mocensky ovládnout situaci, tvrdě se za své ponížení svým vysoce postaveným oponentům pomstil. Dva z nich byli popraveni jako zrádci, další včetně canterburského arcibiskupa Tomáše Arundela skončili ve vězení. O dva roky později byl všemi opuštěný Richard II. sesazen a později v žaláři zavražděn. Jeden z vůdců vzpoury, vévoda Jindřich Bolingbroke úspěšně

6) K mocenským rozbrojům na Pyrenejském poloostrově *Handbuch der europäischen Geschichte*, II, s. 953–998, dále útržkovitě *Dějiny Španělska*, 3., dopl. vyd., Praha 2007, s. 178–188, Jan Klíma: *Dějiny Portugalska*, Praha 1996, s. 38–43.

uplatnil nároky na uprázdněný trůn a jako Jindřich IV. (1399–1413) založil novou dynastii Lancasterů.⁷

Anglické expanzi ve Francii po smrti krále Jana Dobrého († 1364) se střídavými úspěchy čelil jeho syn Karel V. († 1380). Tohoto osvíceného monarchu, jenž pro svou uvážlivost a podporu vzdělanosti dostal přezdívku „Moudrý“, vystřídal jeho neplnoletý syn Karel VI. († 1422), za něhož zprvu egoisticky spravovali zemi bratři jeho otce, vévodové Ludvík I. z Anjou, uměnilmilovný Jan I. z Berry, Filip Smělý Burgundský a jeho strýc vévoda Ludvík II. Bourbonský. Hned v roce své plnoletosti si čtrnáctiletý boječtivý panovník dobře vedl v čele královského vojska, které 27. listopadu 1382 u Roosebeke porazilo Vlány vedené vůdcem gentského městského spolku Filipem z Artevelde. Přišlo to vhod zejména Filipu Smělému, jenž se po smrti svého tchána Ludvíka z Maele mohl v roce 1384 ujmout flanderského dědictví. Rozpínavá politika ctižádostivého burgundského vévody prospívala i celé Francii, zvláště když v prosinci 1385 zástupci odbojného Gentu slavnostně ukončili spojenectví s Anglií.⁸

Peripetie stoleté války, vnitřní rozbroje ve Francii a zrození nové velmoci

Po dalším vítězném tažení proti odpadlému dolnorýnskému vévodovi z Geldernu Karel VI. na rozšířeném zasedání královské rady v Remeši dne 3. listopadu 1388 slavnostně ohlásil počátek své samostatné vlády. Vládní otěže svěřil do rukou bývalých rádců svého otce, jež zhrzení vévodové královské krve posměšně nazývali skřety (*marmousets*).⁹ Zkušeni marmousetové si vedli po nějakou dobu velice zdatně, uvedli do pořádku královské finance, s pomocí čelných literátů se snažili zvýšit prestiž Koruny, a dokonce jménem krále sjednali sňatek jeho pětileté dcery Isabelly s ovdovělým Richardem II. Oba panovníci se v říjnu 1396 setkali na dočasných hranicích Francie

7) Pro první orientaci viz Kenneth O. Morgan a kol.: *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 164–185.

8) Období vlády Karla VI. zachytila Françoise Autrand: *Charles VI. La folie du roi*, Paris 1986, neméně putavý je i její životopis vévody Jana z Berry (*Jean de Berry. L'art et le pouvoir*, Paris 2000).

9) Toto obtížně přeložitelné slovo označovalo všelijaké groteskní tvory známé např. z chrličů katedrál.

a anglického záboru mezi Guînes a Ardres. Jakmile zde uzavřeli mírovou smlouvu, nestálo již sňatku nic v cestě. To vše se neobešlo bez honosných hostin. Richardův nástupce Jindřich IV. (1399–1413) sice ponechal dlouhodobé příměří s Francií v platnosti, avšak mladičkou princeznu poslal zpět do Paříže. Mezitím se dramaticky zhoršila Karlova duševní choroba, nejspíše schizofrenie vyvolávaná stihomanem, kterou trpěl již od srpna 1392. Příležitosti vládnout za chorého krále, jenž střídal období horečné aktivity s hlubokými depresemi, se opět chopili jeho strýcové vévoda z Berry a Filip Smělý, kteří nejdříve ze všeho vyhodili ze sedla nenáviděné marmousety.

Záchvat šílenství Karla VI. přepadl i během jeho setkání s římským a českým králem Václavem IV. koncem března 1398 v Remeši. Oba se osobně poznali již před dvaceti lety, kdy Václav po boku svého otce Karla IV. přihlížel významnému pařížskému summitu s králem Karlem V. Přestože se oba vzdálení bratrance neshodovali v církevní politice, pevné vazby Lucemburků s Francií to vážněji neoslabilo.¹⁰ V roce 1381 francouzský dvůr galantně zajistil princezně Anně bezpečnou plavbu do zneprátené Anglie, o dva roky později Václav IV. pověřil markraběte Jošta uzavřením spojevecké smlouvy s Ludvíkem z Anjou a dalšími členy královské rodiny, bez nesnází prošlo i připojení Lucemburska k České koruně po smrti vévody Václava († 1383), syna Jana Lucemburského. Přestože při zmíněném setkání v Remeši Václav IV. převážně vystupoval jako český král, svou návštěvou Francie vzbudil velkou nevoli říšské opozice. Zatímco pomatený Karel VI. musel přenechat podepsání přátelské smlouvy svému bratrovi Ludvíku Orleánskému, Václav IV. svou opilostí porušil všechna pravidla dvorské etikety. Poté, co si od vévody Ludvíka vypůjčil třicet tisíc zlatých franků, které nikdy nesplatil, Václav neslavně ukončil svoji misi. V lednu 1378 opouštěl spolu s otcem Francii s poctami, nyní s hanbou.¹¹

Jestliže již za Karla V. značná část korunních financí plynula na tzv. apanáže jeho bratrům a příbuzným, později se situace v tomto ohledu ještě zhoršila. Vévodové si na svých územích vytvářeli autonomní državy se sa-

10) Srov. Martin Kintzinger: Politische Westbeziehungen des Reiches im Spätmittelalter. Westliche Kultur und Westpolitik unter den Luxemburgern, in: *Deutschland und der Westen Europas im Mittelalter*, ed. Joachim Ehlers, Stuttgart 2002 (Vorträge und Forschungen 56).

11) Základní údaje s odkazy na prameny a literaturu uvádí Gerald Schwedler: *Herrschaftsformen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen*, Ostfildern 2008 (Mittelalter – Forschungen 21), s. 455–456.

mostatnou správou, které výrazně omezily královskou doménu. Vlastní aparáta měl i králův ctižádostivý bratr Ludvík z Touraine a Orléansu, jenž svou rozpínavou politikou křížil záměry burgundského vévody Filipa Smělého. Dříve, než se po Filipově smrti v roce 1404 jeho syn Jan Nebojácny mohl účinně ujmout vlády, Ludvík obsadil dvorské úřady svými stoupenci a jako generální kapitán Guyenne a královský správce Pikardie a Normandie získal rozhodující vliv v zemi. Zvýšením daní a podporou římského papežství se Ludvík stal nepopulárním v pařížských ulicích i v galikánsky zaměřeném parlamentu. Jan Nebojácny vyvolal roku 1405 v Paříži ozbrojené nepokoje, které neustaly ani po varovném kázání kancléře pařížské univerzity Jana Gersona. Mladý burgundský vévoda ve svém podvrtném úsilí neustal a 23. listopadu 1407 dal Ludvíka Orleánského úkladně zavraždit. Obhajoby tohoto zlovolného činu se ujal dominikán Jan Petit, jenž se státoprávní argumentací pokoušel veřejnost i církevní kruhy přesvědčit o oprávněnosti vraždy tyрана.¹²

Ještě dříve, než se tato aféra dostala na pořad jednání kostnického koncilu, vévodové z Anjou a Berry vytvořili spolu s bourbonským vévodou Karlem z Orléansu obrannou ligu, jejíž údernou silou byly gaskoňské tlupy Bernarda z Armagnacu. Jan Nebojácny sice na svou stranu získal jen nizozemské velmože, silnou oporu však našel v Paříži, a to zvláště mezi bohatými řezníky, úředníky správního aparátu a nespokojenými univerzitními mistry. Boje mezi armagnaky a burgundany přerostly v roce 1411 v regulérní válku, jejímž hlavním dějištěm byla střední Francie (Île-de-France). Po krátkém příměří ze srpna 1412 vypukly počátkem následujícího roku nepokoje v metropoli, kam byly svolány generální stavy severní části Francie. Výsledky rokování opozici neuspokojily, zvláště pak početné řezníky a s nimi spojené cechovní řemeslníky. Koncem dubna stoupenci Jana Nebojácného pod vedením řezníka Simona le Coutelier s přezdívkou Caboche (Tvrdohlavec) spustili vražedný hon na armagnaky. Situace se vymkla z rukou i samotnému burgundskému vévodovi, pány Paříže se stali vzbouřenci v bílých kloboucích, které již před půl stoletím označovali za stoupence Štěpána Marcella. Násilí se nevyhnulo ani lidem královny Isabelly a dauphina Ludvíka z Guyenne, tlak vzbouřené ulice zastrašil

12) Bernard Guenée: *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 Novembre 1407*, Paris 1992.

i samotného krále, jenž na zasedání parlamentu ve dnech 26. a 27. května 1413 vyhlásil tzv. cabošské nařízení (*ordonnance cabochienne*). Tento soubor 258 reformních článků směřujících k omezení vlivu královských institucí a ke zmírnění neúnosného finančního tlaku je mimo jiné pozoruhodný tím, že vznikl v univerzitním prostředí. Nařízení nemělo dlouhého trvání právě tak jako samo povstání. Opoziční skupiny pařížského měšťanstva zájmově propojené s královským dvorem a ligou Karla Orleánského povolaly na pomoc armagnacké oddíly, které ovládly metropoli a začaly s pronásledováním povstalců.¹³

Občanská válka ve Francii tím zdaleka neskončila, neboť burgundský vévoda Jan Nebojácny po svém útěku z Paříže navázal kontakty s Jindřichem V. (1413–1422), novým mužem na anglickém královském stolci. Jednání uvázlo na nesplnitelných podmínkách anglického dvora, který naopak začal s dauphinem Ludvíkem a armagnaky dojednávat Jindřichův sňatek s Kateřinou, nejmladší dcerou Karla V. Když ani tyto námluvy nevedly k cíli, Jindřich V. využil výhodné situace, v srpnu 1415 přistál s vojskem v Normandii, zmocnil se Harfleuru a při tažení do Pikardie 25. října 1415 rozdrtil početnější francouzské vojsko u Azincourtu. Poté, co v polovině prosince téhož roku za podezřelých okolností zemřel jeho nástupce Ludvík z Guyenne, Karel VI. upadl do stavu trvalé apatie.

Přestože v bitvě u Azincourtu Francie utrpěla stejně ostudnou porážku jako u Kresčaku (1346) a Poitiers (1366), více než anglické nájezdy ji ohrožovaly pokračující vnitřní rozbroje. Ty měly svou odezvu i na koncilu v Kostnici, kde se k odpůrcům advokáta Petita, a tím i burgundského vévody Jana Nebojácného přiřadil též římský a uherský král Zikmund. Na slavnostním zasedání koncilu 15. července 1415, krátce po upálení mistra Jana Husa na břehu Rýna, Zikmund před ohlášenou cestou za aragonským králem Ferdinandem (1412–1416) a avignonským papežem Benediktem XIII. vyhlásil, že by mimo jiné chtěl zprostředkovat mír mezi Anglií a Francií. Přesvědčit zatvrzelého starce k abdikaci se mu ani po několika týdnech nepodařilo, zato však 13. prosince 1415 uzavřel v Narbonnu se zástupci španělských králů konkordát o uznání kostnického koncilu.¹⁴ Když

13) Rozbor povstání podal Ferdinand Seibt: *Revolution in Europa. Ursprung und Wege innerer Gewalt*, München 1984, s. 161–182.

14) Z hlediska koncilu k tomu Walter Brandmüller: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*, II, Paderborn 1997, s. 14–54.

se zhruba v polovině ledna 1416 Zikmund vydal na zpáteční cestu, zastihli ho v Lyonu vyslanci francouzského krále Karla VI. a předali mu pozvání na návštěvu Paříže.

Velkolepému přijetí, jehož se Zikmundovi jako představiteli římské říše 1. března 1416 v Paříži dostalo, neodpovídaly výsledky jeho smířovací mise. Aby neodjel s prázdnou, začal vyjednávat s Jindřichem V., s nímž se chtěl osobně setkat v Calais. Zde mu ale nezbylo nic jiného, než se za ním přeplovat do Doveru, kde ho 1. května pozdravil králův bratr Jan, vévoda z Bedfordu. Druhého dne se Zikmund zastavil u hrobu Tomáše Becketa v Canterbury, o den později pak byl jako první římský král v britské historii slavnostně uvítán v Londýně. Pro obstrukce Bernarda z Armagnacu a jeho strany Zikmund v Anglii neplodným jednáním o mír ztratil několik měsíců. Proto také před svým odplutím z Anglie bez rozpaků uzavřel s Jindřichem V. spojeneckou smlouvu, v níž se oba zavázali neuzavírat s Francií separátní mír. Svoji nejdleší evropskou cestu Zikmund zakončil návratem do Kostnice 27. ledna 1417.¹⁵

Koncem května 1418 došlo k dalšímu převratu v Paříži, kterou od prosince 1415 ovládal Bernard z Armagnaku. Jeho odpůrci otevřeli bránu ozbrojencům Jana Nebojácného, který konečně mohl pomstít svoji potupu před pěti lety. Vraždy a oslavy ovládly ulice, nenáviděný vévoda však stačil uprchnout. Jeho odvěta tentokrát zasáhla samotného Jana Nebojácného, který byl 10. září 1419 úkladně zabit na mostě v Montereau. V severní Francii armagnakové upadli v opovržení, a zeslabili tak pozici královské vlády, která byla uznávána jen na jih od Loiry. Osud království nyní spočíval v rukou dvou zájmově spojených protihráčů, anglického krále Jindřicha V. a nového burgundského vévody Filipa Dobrého.

Dospěli jsme ke zrodu nového státu, který měl v příštím století sehrát závažnou roli v evropské politice. Sjednání území burgundských vévodů proběhlo ve třech etapách. Filip Smělý nejprve úspěšnou sňatkovou politikou rozšířil svůj vliv i do Nizozemí, kde však ohrožoval zájmy nejen Wittelsbachů, ale i Lucemburků. Když roku 1383 zemřel vévoda Václav,

15) Více Jörg K. Hoensch: *Kaiser Sigismund an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*, München 1996, s. 222–237 a 625–626 (itinerář), dále též v širším kontextu M. Kintzinger: Politische Westbeziehungen des Reiches a nejnověji Attila Bárány: Anglo-Luxembourg relations during the reign of Emperor Sigismund, in: *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa*, ed. Michel Pauly – François Reinert, Mainz am Rhein 2006, s. 43–59. zvl. s. 46–51.

nevlastní bratr císaře Karla IV., Filip se vnutil ovdovělé vévodkyni Janě jako protektor a postupně od ní obdržel do správy vévodství Brabantské a Limburské, na něž měl oprávněný nárok římský král Václav IV. Ztrátu obou území kurfiřti využili jako jeden z důvodů pro Václavovo sesazení, leč ani nově zvolený římský král Ruprecht III. Falcký zv. Klem (1400–1410) nebyl s to čelit burgundské rozpínavé politice.

Filipovu synovi Janu Nebojácnému (1404–1419) se podařilo rozšířit mocenský vliv až k Máze, i když většinu úsilí musel věnovat obraně Flander proti Lucemburkům. Protesty Václava IV., který ztratil v Říši veškerou oporu, neměly naději se prosadit, zvláště když v roce 1409 přistoupil na sňatek brabantského vévody Antonína, bratra burgundského vévody, s Eliškou Zhořeleckou. Když v lednu 1411 po několikaměsíčním vládnutí zemřel římský král Jošt Lucemburský, dostalo se do burgundské sféry i vévodství Lucemburské a Brabantské. Na rozdíl od svých předchůdců se Zikmund Lucemburský několikrát pokusil uhájit práva Říše na Nizozemí, ani on však neuspěl. Jablkem sváru se po smrti Viléma II. roku 1417 stala hrabství Henegavsko, Seeland, Holland a Frísko. Zatímco Janu Nebojácnému se podařilo uskutečnit sňatek svého syna Jana (IV.) s Vilémovou dcerou Jakobeou Wittelsbašskou, Zikmundovi jeho protitah pro odpor brabantských stavů nevyšel. Jeho plán spočíval v prosazení dědického nároku Jana Bavorského, bratra zemřelého vévody, který se vzdal lutyšského biskupství, aby se mohl oženit s ovdovělou Eliškou Zhořeleckou.¹⁶

Po zavraždění Jana Nebojácného v roce 1419 se vlády ujal jeho syn Filip Dobrý (1419–1467). Počínal si prozíravě, Jana Bavorského odškodnil územím v hrabství Holland, a zajistil tak zbytek dědictví pro Jana IV. a Jakobeu. Své hlavní úkoly však Filip viděl ve velké politice, v níž šlo o osud Francie: pomstít svého otce, porazit následníka trůnu (dauphina) Karla a získat rozhodující vliv v zemi. Mohlo se tak stát jen s pomocí Anglie a královny Isabelly, která se od roku 1417 pod burgundským dohledem snažila o vlastní politiku. Smlouvou z Troyes 21. května 1420 byl dauphin Karel vyloučen z nástupnictví, koruna pak měla připadnout Jindřichovi V., jehož nároky podepřel sňatek s princeznou Kateřinou, dcerou Karla VI. a sestrou Michaely, manželky Filipa Dobrého. Kuriózním zvrátům nebyl ještě konec.

16) K osudům této princezny Božena Kopičková: V soumraku Lucemburků, *Dějiny a současnost* 16, č. 6 (1994), s. 9–14.

Počátkem prosince 1420 vstoupil Karel VI. v doprovodu Jindřicha V. do Paříže, kde byli oba slavnostně uvítáni prostými obyvateli i představiteli intelektuální elity.

Naděje, že spojením obou monarchií v osobě Jindřichova stejnojmenného syna (* 1421) skončí mnohaleté útrapy, neměly dlouhého trvání. V roce 1422 zemřeli oba králové, Karel VI. i Jindřich V. Dauphin se sice dal hned jako Karel VII. provolat králem, avšak vlády za Jindřicha VI. se ujal jeho strýc vévoda z Bedfordu, jenž s pomocí Filipa Smělého rozšiřoval anglické državy v severní Francii. Do Bedfordu jako možného vůdce protihusitské kruciáty vkládala naděje i papežská kurie, ten však dal přednost válce ve Francii. Dobytí Orleánsu, obleženého v říjnu 1428, mu mělo umožnit zmocnit se zbytku královské domény Karla VII. Jakkoli by v té chvíli nikomu nepřipadlo na mysl, kdo přivodí rozhodující zvrat ve válce, nemožné se vystoupením Jany z Arku, proslulé Panny Orleánské, stalo skutkem.

Jedině bezvýhodnou situaci si lze vysvětlit, že Karel VII. pojal důvěru k osmnáctileté selské dívce s vizionářskými sklony a dovolil jí připojit se k malému oddílu směřujícímu na pomoc Orleánsu. Dobytí dvou malých pevnůstek způsobilo v řadách obléhatelů obdobnou demoralizaci, jaká postihla křížácké vojsko při dobývání husitské Prahy v červenci 1420. Ústup Angličanů od Orleansu, k němuž došlo 8. května 1429, usnadnil královským oddílům v čele s Janou vypudit anglické posádky na Loiře. Vrcholem Janina úsilí byla korunovace Karla VII. v Remeši 17. července téhož roku. Při dalších válečných akcích již jí štěstí nepřálo. V listopadu byla Jana při jedné z šarvátek zraněna a přes celou zimu vyřazena z bojové aktivity. Když v květnu 1430 upadla u Compiègne do zajetí, burgundští obléhatelé ji prodali Angličanům. Remešský arcibiskup Regnault a další významní činitelé Karlova dvora, kteří se obávali jejího vlivu, nechali Janu na pospas Bedfordovi a jím zinscenovanému tribunálu. Předposlední den měsíce května 1431 Jana z Arku skončila na hranici, kterou krátce předtím vyhrožovala českým kacířům. Jana také nemohla tušit, že u Orleansu stála proti anglickým kopiníkům a lučištníkům původně naverbovaným proti husitům. Ve svých důsledcích však obrat ve válce, k němuž přispěl bojový entuziasmus Jany z Arku, posílil ústřední královskou moc, kterou musel v mírově smlouvě uzavřené 23. září 1435 v Arrasu respektovat i burgundský stát Filipa Smělého.¹⁷

17) Georges Duby – Andrée Duby: *Die Prozesse der Jeanne d'Arc*, Berlin 1985.

Burgundští vévodové již dříve chtěli hrát významnou roli i v evropské politice. O zajištění Jana Nebojácného v bitvě u Nikopole bude ještě řeč. Přestože se jeho syn Filip za výkupné zadlužil až po uši, byl přímo posedlý vidinou kruciáty, a to nejen proti Turkům, ale i proti českým kacířům. O burgundském podílu na protihusitských kruciátách se mluvilo na říšských sněmech v srpnu 1422 a znovu pak v červnu 1426. Po trapné porážce křížácké výpravy v roce 1427 u Tachova vévoda Filip pověřil zkušeného cestovatele a diplomata Ghilleberta de Lannoy přípravou další kruciáty. Ledacos se v této záležitosti podniklo, posléze však plán vzal za své. Filip však nadále vysílal své delegace na říšské sněmy a neopomenul tak učinit ani v případě bratislavské schůzky krále Zikmunda s husity v dubnu 1429.¹⁸

Říšské dějiště lucemburské politiky

Ve srovnání s Francií, Anglií i s některými státy jižní Evropy byla druhá polovina 14. století v Říši obdobím stabilizovaného politického systému bez větších či trvalých válečných konfliktů. Nesporné zásluhy na tom mělo panování Karla IV., který hrozící konflikty včas, někdy i za cenu nemalých ústupků, urovnával, přičemž nezapomínal ani na zájmy vlastní dynastie. To mu německé dějepisce dříve mělo za zlé, aniž by naznačilo, jak se měl Karel jinak zachovat. Jeho státnické umění ostatně záhy vyniklo za jeho nástupce, který nebyl s to zabránit ani svému sesazení z římského stolce. Tak jako v církvi došlo k rozkolu i v Říši, která měla v letech 1400–1419 dvě korunované hlavy.

Jelikož porýnští kurfiřti jako jeden z důvodů sesazení Václava IV. udávali ztrátu říšských území, nebude bez užítku si nejprve povšimnout územního rozsahu Říše na počátku jeho vlády. Přitom je třeba mít na paměti, že lineární vymezení hranic je většinou možné postihnout jen tam, kde hraniční čáru tvořily vodní toky nebo pohoří.¹⁹ Přírozenou hranicí Říše

18) K burgundským projektům protiturecké kruciáty Jacques Paviot: *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'orient (Fin XIVe siècle– XVe siècle)*, Paris 2003, o plánu protihusitského tažení Yvon Lacaze: Philippe le Bon et le problème husite: Un projet de croisade bourguignonne en 1428–1429, *Revue historique* 241 (1969), s. 69–98, a sborník *Guillebert de Lannoy, Cesty a poselstva*, ed. Jaroslav Svátek, Martin Nejedlý, Olivier Marin a Pavel Soukup, Praha 2009.

19) Přehledně k tomu Peter Moraw: *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490*, Frankfurt am Main – Berlin 1989, s. 43–46.

na severu, kde svoji obhlídku začneme, byly vody Baltu omývající pobřeží Pomořanska a Meklenburska, přičemž Šlesvicko se stalo součástí hrabství Holštýnska až v roce 1386.²⁰ Dále na západ Říše sahala až k ústí Rýna a v těchto končinách k ní patřilo Frísko, biskupství Utrecht, vévodství Geldern a hrabství Holland a Seeland. Jižním směrem byla hranicí Šelda, návazně pak Máza. Hraniční území zde tvořily od severu k jihu vévodství Brabant, hrabství Henegavsko, biskupství v Cambrai i Lutychu, menší část Flander, dále vévodství lucemburské, biskupství Verdun a Toul, jižněji pak vévodství Bar a Lotrinsko.

Některá z těchto území, jak již víme z předchozího výkladu, se dostala do přímé správy burgundských vévodů, třebaže formálně nadále náležela k Říši. Sporným územím se již za Karla IV. stalo Svobodné hrabství burgundské (Franche-Comté), v němž se roku 1353 prohlásil za poručníka nezletilého dědice Filipa II. francouzský král Jan II. Dobrý. Jelikož se vliv Francie začal projevovat i v jiných říšských územích, zejména v Lotrinsku a v biskupstvích Verdun a Cambrai, Karel IV. v srpnu 1355 prohlásil devítiletého Filipa za plnoletého a říšským vikářem v jeho hrabství jmenoval Jindřicha z Montbéliard. O rok později tento vikář udělil Filipovi investituru, zatímco Karel IV. na jedné straně zrušil všechna práva francouzských králů v Lotrinsku a na straně druhé jmenováním dauphina Karla potvrdil jeho práva v tzv. Delfinátu zahrnujícím hrabství Vienne. Tyto státoprávní akty Karel IV. při své návštěvě Francie na přelomu let 1377–1378 rozšířil o doživotní nominaci dauphina Karla (pozdějšího krále Karla VI.) místodržitelem v Království arelatském.²¹

Západní část dnešního Švýcarska včetně basilejského biskupství se hlásila k Říši, podobně jako některé jiné kantony Spříšezenství. Také malá panství kolem Ženevského jezera spolu se Savojskem se Karel IV. pokusil roku 1361 připoutat pevněji k Říši. V případě Savojska, které za vlády

20) Dále na sever nebudeme stopy Lucemburků sledovat, i když se i ve Skandinávii dají nalézt. Viz k tomu Friedrich Bernward Fahlbusch: Kaiser Sigmund und der europäischen Norden. Ein Überblick, in: *Sigmund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437*, Warendorf 1994, s. 67–81.

21) Viz Marie-Luise Heckmann: Das Reichsvikariat des Dauphins im Arelat 1378. Vier Diplome zur Westpolitik Kaiser Karls IV., in: *Manipulus Florum. Festschrift für Peter Johaneck zum 60. Geburtstag*, ed. Ellen Widder – Mark Mersiowsky – Maria-Theresia Leuker, New York – München – Berlin 1999, s. 63–97; a František Šmahel: *Cesta Karla IV. 1377–1378*, Praha 2006, s. 62–63, 68–69 a 288–289.

hraběte Amedea VI. (1343–1383) prožívalo období všestranného rozkvětu, šlo o vzájemně výhodný svazek, který v roce 1416 upevnil Zikmund Lucemburský povýšením hrabství na vévodství. Mezitím Savojsko v roce 1388 přičleněním hrabství Nice získalo přístup k moři a své mocenské ambice potvrdilo, když postupně svůj vliv rozšířilo i v hrabství ženevském a v Piemontu. Není divu, že energický vévoda Amedeo VIII. (1391–1451) sehrál významnou roli nejen v italské a říšské politice, ale i na basilejském koncilu, který ho v roce 1440 zvolil za protipapeže sesazeného Evžena IV.

Savojsko bylo „alpskou vratnicí“ ovládající cesty do severní Itálie, v níž se Karel IV. ve stopách svého otce Jana i děda Jindřicha ze všech sil snažil uhájit místní državy a upevnit vazby k Říši. Přes všechna privilegia, která během svých pobytů v Itálii udělil, přes všechny nové univerzity, které zde založil, a v neposlední přes všechnu úctu k jeho osobě ze strany italských politiků a humanistů, nebylo v Karlových silách udržet mezi znepřátelenými republikami a signoriemi déletrvající mírové soužití. Vzhledem k nepřehledné situaci po vypuknutí schismatu, kdy se severní Itálie a rozvrácené území papežského státu staly kolbištěm větších i menších mocností, je vhodné se v tomto přehledu zaměřit jen na nejdůležitější soupeře v boji o nadvládu nebo o přežití. Pro lucemburskou politiku na počátku vlády Václava IV. měly zcela prvořadý význam vztahy k milánským Viscontiům, jejichž ambiciózním cílem bylo postupnou expanzí položit základy k Italskému království.

První milánské poselstvo, které Giangaleazzo Visconti vyslal do Prahy již na počátku roku 1379, mělo za úkol jednat o potvrzení privilegií a o zrušení říšské klatby nad příslušníky vládnoucího rodu. Jednání byla úspěšná, neboť již v lednu 1380 Václav IV. na věčné časy Viscontiům potvrdil říšský generální vikariát nad jejich územím. Příznivou odezvu pražského dvora lze snadno vysvětlit zájmem Václava IV. o brzkou cestu za císařskou korunou. Přestože z finančních i jiných důvodů z tohoto záměru záhy sešlo, Václav dal jmenováním markraběte Jošta říšským vikářem pro Itálii najevo, že se císařské koruny nemíní vzdát. V listině z 21. srpna 1383 svému bratranci mimo jiné uložil přičinit se o ukončení schismatu. Jelikož však Jošt mohl svěřené soudní a správní pravomoci vykonávat i z Moravy, byla jeho mise pouhou deklarací dobré vůle.

Joštovo korespondenční vládnutí vyhovovalo zejména milánským Viscontiům. V květnu 1385 Giangaleazzo Visconti (1378–1402) využil příhodné chvíle, zbavil svého strýce Bernaba moci a v čele milánské

signorie obnovil styky s pražským dvorem. Jednání o sňatku jeho údajně krásné dcery Valentiny s vévodou Janem Zhořeleckým vzalo za své, když Giangaleazzo dal přednost vlivnějšímu zeti v osobě francouzského vévody Ludvíka Orleánského. Není zřejmé, zda zůstalo jen u této neshody. V září 1389 totiž Jošt v odpovědi na obnovené jmenování do funkce generálního vikáře Václavovi slíbil předat mu vše, co získá ve válce proti Giangaleazzoovi. Ani tentokrát se Jošt do Itálie nepodíval, třebaže jeho korespondence s florentským kancléřem Colucciem Salutatim dokládá jeho zájem o dění na Apeninském poloostrově. Bezmocný Václav IV., jemuž rozbroje ve vlastní rodině svazovaly ruce, posléze na přímé zásahy do italských poměrů rezignoval.

Navzájem znepřátelené italské republiky a signorie však s pomocí římského krále nadále počítaly. V pozdním podzimu 1394 se současně objevili v Praze vyslanci Giangaleazza s poselstvem znepřátelené Florencie. Republika na břehu Arna se již vzpamatovala z vnitřních otřesů, její oligarchická rada však nebyla s to čelit rozpínavosti Viscontiů. Ti triumfovali i v Praze, když Václav IV. v květnu 1395 Gianugaleazzovi dědičně udělil titul vévody.²² Třeba dodat, že Václav si nechal ztrátu milánské signorie alespoň dobře zaplatit. V následujících letech Giangaleazzo získal nadvládu v Pise, Sienně, Assisi, Todi, Torvietu a Noceře. Izolaci Florencie v lednu 1400 výrazně zesílil mír mezi Milánem a Benátkami. Dříve než Giangaleazzo mohl své tažení proti Florencii dovést do konce, v létě 1402 zemřel. Trvalo deset let, než se Filipu Mariovi (1412–1447) postupně podařilo rodové panství zkonsolidovat natolik, aby mohl pomýšlet na znovudobytí mezitím ztracených území. Mezi ně patřily Perugia, Siena a zejména Pisa, kterou v roce 1406 ovládla Florencie a získala tak přístup k moři.

Od listopadu 1387, kdy se stal akvilejským patriarchou, byl až do své smrti (1394) se severní Itálií spjat další moravský Lucemburk, olomoucký biskup Jan Soběslav. Ten se v roce 1388 do Akvileje skutečně vydal, leč z neznalosti poměrů se brzy zapletl do místních rozmrštek.²³ Pokleslou moc

22) V soudobých pramenech částka kolísá mezi 100 000 a 200 000 zlatých. Více k vzájemným stykům Ivan Hlaváček: Wenzel (IV.) und Giangaleazzo Visconti, in: *Reich, Regionen und Europa im Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw*, Berlin 2000 (Historische Forschungen 67), s. 203–226, zde s. 218–223.

23) Podrobně k tomu Václav Štěpán: *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*, Brno 2002, s. 264–268.

Lucemburků v Itálii se částečně podařilo pozvednout až uherskému, od roku 1411 též římskému králi a pozdějšímu císaři Zikmundovi. V chaotických poměrech, jež v Uhrách nastaly po smrti krále Ludvíka I. Velikého, napomohli mladému Zikmundovi k faktickému převzetí moci Benátčané, kteří se všemožně snažili zabránit neapolským Anjouovcům kontrolovat obě strany Jaderského moře. Neapolský král Ladislav z Anjou (1386–1414) ve svém úsilí o svatoštěpánskou korunu neustal a v srpnu 1403 se nechal v Zadaru korunovat za přítomnosti papežského legáta uherským králem. Během krátké doby se však Zikmund stal pánem situace a donutil Ladislava vrátit se zpět do Neapole. Aby zabránil dalším spikleneckým pletichám papežského dvora a uherského kléru, podmínil Zikmund každou papežskou nominací svým souhlasem (*Placet regium*).²⁴

Zatímco až do této doby Benátky Zikmunda respektovaly a někdy i podporovaly, koncem roku 1403 mu přestaly platit pravidelný tribut 7000 tisíc dukátů s odůvodněním, že neplní svůj závazek udržovat v Dalmácii klid a pořádek. Současně vzhledem k zásobovacím potížím a ke své vnější ochraně začaly Benátky prosazovat svůj vliv na pevnině (*Terra ferma*). Vnitřní krize milánské signorie po smrti Giangaleazza jim usnadnila zahrnout do své sféry Belluno, Feltre, Vicenzu, Veronu a Padovu. Když v červnu 1409 Benátky uzavřely tajnou dohodu s neapolským králem Ladislavem a za 100 000 dukátů od něho odkoupily jeho zbývající državy v Dalmácii, byla to hozená rukavice uherskému králi Zikmundovi. Ten až do svého nástupu na říšský trůn s ráznou odpovědí otálel, poté však byl nucen vypovědět Benátkám válku, neboť se ve své volební kapitulaci zavázal získat zpět ztracená území v Adrii. Ekonomicky zdatné Benátky ve válečném konfliktu obstály a svá nová území uhájily po celou dobu Zikmundovy vlády.²⁵

Nový římský král si svoji pověst napravil při řešení mnohem závažnějšího papežského schismatu, který se po koncilu v Pise (1409) rozrostl ještě do větších rozměrů. Jakmile mu příměří s Benátkami v dubnu 1413 uvolnilo ruce, Zikmund se do podzimu téhož roku dohodl i s Filipem Mariou Viscontim, jemuž za válečnou výpomoc proti neapolskému králi Ladislavovi

24) Více Elemér Mályusz: *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*, Budapest 1990, s. 59–69.

25) Marija Wakounig: *Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*, Wien 1990.

přislíbil udělit vévodský titul. Mezitím se neapolské oddíly zmocnily Říma a přinutily k nedůstojnému útěku papeže Jana XXIII. Zikmund mohl nyní z titulu své královské hodnosti vystoupit jako světský obhájce a obránce římské církve (*advocatus et defensor ecclesiae*). V situaci, v níž se nalézal, nezbylo Janovi XXIII. nic jiného, než se podvolit římskému králi a svolat k 1. listopadu 1414 do Kostnice nový všeobecný koncil. Stačí pohled na mapku s místy jeho pobytu v letech 1412 až 1414, aby bylo na první pohled zřejmé, kolik cest Zikmund musel podniknout a kolik politického umu vynaložit, aby se tak opravdu stalo.²⁶

Při pomyslné obhlídce říšských hranic se z jihu stočíme na sever. Biskupství v Churu a Tridentu si jen připomeneme, podobně jako drobné gorické hrabství (Görz) sousedící s Kraňskem. Zastavit se naopak musíme u rakouských zemí, které v politice krále Zikmunda hrály větší roli než v případě jeho bratra Václava IV. Lucemburské vztahy k Habsburkům na věčné časy upravovala vzájemná slavnostní smlouva o dědickém sbratření z roku 1364. Již rok po Karlově smrti došlo k dělení rakouských zemí. Horní a Dolní Rakousy získal Albrecht IV., Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Tyroly připadly Leopoldovi III. († 1386). Po Albrechtově skonu v roce 1404 se stali poručníky jeho sedmiletého syna, příštího římského krále Albrechta II., dva ze synů Leopolda III., Arnošt zvaný Železný († 1424) a Leopold IV. († 1411). Do sporu mezi nimi v roce 1409 zasáhl smířčím výrokem král Zikmund, který na důkaz dobré vůle obnovil smlouvu o vzájemném dědictví. Třetí Leopoldův syn Fridrich IV. řečený Prázdňá taška († 1439) měl v úmyslu převzít po smrti bratra Leopolda poručnictví nad šestnáctiletým Albrechtem, to však nemínil dopustit král Zikmund, jenž si mladého vévodu vyvolil za budoucího manžela své dvouleté dcery Alžběty.²⁷

S nejmladším Leopoldovým synem Fridrichem IV. měl Zikmund nevyřízené účty již od roku 1407, kdy se tento ambiciózní vévoda pokusil ve spojení s Benátkami získat pro sebe Furlandsko. Do již zmíněné války s Benátskou republikou se Fridrich aktivně zapojil hned na jejím počátku v roce 1411, se svým spojencem se však nepohodl a o dva roky později musel

26) *Itinerar König und Kaiser Sigismund von Luxemburg 1368–1437*, ed.

Jörg K. Hoensch – Thomas Kees – Ulrich Nieß – Petra Roscheck, Warendorf 1995, s. 89–94 a mapa č. 2.

27) Pro první orientaci viz Alois Niederstätter: *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. 1278–1411*, Wien 2001 (*Österreichische Geschichte*).

přijmout podmínky pětiletého příměří, které zprostředkoval král Zikmund. Fridrich mu projevil malou vděčnost, když v březnu 1415 napomohl papeži Janu XXIII. k tajnému útěku z kostnického koncilu. V této bezmála osudové chvíli pro něho i pro koncil Zikmund rázně zasáhl a během několika málo týdnů rozbil panství a državy Habsburků v Alsasku a na území několika kantonů Švýcarského spříseženství. V květnu 1415 musel zajatý Fridrich trojím pokleknutím vzdát hold římskému králi a vypít tak kalich svého ponížení až do dna.²⁸

Neméně těžce nesl ztrátu svého vlivu v Horních a Dolních Rakousích Fridrichův starší bratr Arnošt, který na podzim 1411 odjel uzavřít sňatek do Krakova, třebaže věděl o spojeneckých vztazích polského krále Vladislava s Benátskou republikou. Poté, co se oženil s Cymbarkou Mazovskou, blízkou královnou příbuznou, uzavřel s Vladislavem spojeneckou smlouvu namířenou proti Zikmundovi. Napjaté vztahy mezi oběma králi měly svůj počátek již v roce 1402, kdy Zikmund zastavil řádu německých rytířů Novou Marku, kterou zdědil po Janu Zhořeleckém. V příštích dvou letech Vladislav naopak křížil Zikmundovy záměry v Uhrách i v Čechách, kde projevil ochotu vojensky vystoupit na podporu krále Václava IV. Vzájemné rozpory eskalovaly na jaře 1409, kdy povstání proti řádovým rytířům ve Žmudi našlo podporu nejen v Litvě, ale i v Polsku. Přestože Václav IV. v říjnu zprostředkoval příměří až do léta následujícího roku, obě strany pokračovaly ve válečných přípravách.

Díky bohaté řádové pokladně se velmistru Oldřichovi z Jungingu podařilo 20. prosince 1409 v Košicích uzavřít se Zikmundem spojenectví proti Polsku. Zikmund si výpomoc řádu nechal nestydatě zaplatit, třebaže později vyhlášoval, že z titulu římského krále je jeho povinností bojovat proti pohanům a východním schismaticům. Svoji roli si Zikmund zprvu snažil ulehčit jednáním i sliby. V dubnu 1410 dokonce při kežmarské schůzce nabídl litevskému velkovévodovi Vitoldovi za rozchod s Polskem královskou korunu. V polovině června však již Zikmundovi nezbylo nic jiného než vyhlásit Vladislavovi válku. Ta bleskově skončila již 15. července 1410 drtivou porážkou řádu v bitvě u Grunwaldu, v níž padl i sám velmistr.

28) Fridrichův konflikt se Zikmundem, který měl značný dosah při formování Švýcarského spříseženství, vysledoval mj. Wilhelm Baum: *Císař Zikmund. Kostnice, Hus a války proti Turkům*, Praha 1996, s. 99–139.

V následujícím období, kdy byl zaměstnán svým nástupnictvím v Říši, Zikmund lavíroval na obě strany. Mírová smlouva uzavřená 1. února 1411 v Toruni mezi řádem a Polskem Zikmunda rozladila, neboť se na ní nepodílel. Jakmile se však na přelomu let 1411 a 1412 vynořila vidina dalšího přísunu peněz z pokladny řádu, obnovil s ním spojenecké závazky. Jeho mistrným tahem pak byl smír, kterým 15. března 1411 korunoval své osobní setkání s králem Vladislavem II. Když se o měsíc později ke spolku připojil litevský velkovévoda, Zikmund v srpnu přistoupil na vyhlášení smírčího rozsudku mezi řádem a jeho odpůrci, který na řadu let uklidnil situaci a uvolnil mu ruce pro již zmíněné úsilí o svolání kostnického koncilu.²⁹

Výklad o územním rozsahu Říše nyní můžeme dokončit. Od Kraňska, kde jsme se při své okružní cestě naposled zastavili, až po biskupství Kammin na břehu Baltu zůstala říšská hranice do konce sledovaného období beze změny. Na rozdíl od slezských knížectví, která se od roku 1335 stala svými lenními svazky součástí České koruny, území řádu německých rytířů v Prusku státoprávně k Říši nenáleželo, třebaže v 15. století se objevovalo i opačné mínění. Zbývá dodat, že lenními svazky bylo s Říši spojeno Lotyšsko, jehož dlouhé pobřeží sahalo až k ústí Narvy. Země porýnských kurfiřtů, které měly na mocenské poměry v Říši rozhodující vliv, zůstaly stranou naší pozornosti jen proto, že budou dějištěm výkladů o vládě krále Václava IV.

Krizové nejistoty, úzkost Židů a turecká hrozba na obzoru

Stížnosti a stesky na poměry i pokleslé mravy jsou vlastní každé historické době. Historici se však přesto v jinak vzácné shodě domnívají, že v druhé polovině 14. století a na počátku století následujícího velká část Evropy procházela hlubokou, vše zasahující krizí. Žádný z dosavadních modelů krizového vývoje si přitom až dosud nezískal bezvýhradnou platnost. Při rozdílnosti celkové vyspělosti, geopolitických i hospodářských podmínek státních útvarů evropského kontinentu to ani nemůže překvapit. Hledání společného jmenovatele neuspělo ani ve „Staré Evropě“ na západ od Rýna,

29) Zenon Nowak: Kaiser Siegmund und die polnische Monarchie (1386–1437), *Zeitschrift für historische Forschung* 15 (1988), s. 423–436

keré bylo v tomto ohledu věnováno nejvíce pozornosti. Přes nedůvěru k teoretickým modelům nelze ztrácet ze zřetele jejich přínos, ať již šlo o vyhodnocení kvantitativně rozsáhlých údajů demografické, monetární či agrární povahy, anebo o pojetí tzv. dlouhé vlny, považující dobu mezi počátkem 14. a koncem 17. století za dějiny bez pohybu.³⁰

Všeobecně se soudí, že počátkem krizového vývoje byla pandemie černé smrti, která kolem roku 1350 zasáhla země jižní a západní Evropy do té doby neznámou silou. Skutečně také na mnoha místech došlo k hlubokému demografickému poklesu, který se nevyhnul ani venkovským oblastem. Ve městech nebylo rodiny, která by zůstala morem nedotčena, na vesnicích se množily pusté usedlosti, církev musela nahradit úbytek farářů nedostatečně vzdělanými kleriky, kteří latinu často jen komolili. Dlouhodobé důsledky v sociálním a hospodářském životě byly různé povahy, a proto je nelze převést na jednoho jmenovatele. Zatímco někde setrvaly nebo se objevily příznaky davových excesů v podobě náboženského poblouznění, jinde pozorujeme nápadný vzestup luxusního životního stylu. Alespoň na vévodských dvorech hospodářský pokles příliš znát nebyl. Sociálně zneklidňujících poměrů v různých částech Evropy si více povšimneme až ve spojitosti s velkými revoltami, lidovými bouřemi i jinými nepokoji na venkově i ve městech. Krizových projevů ve městech nebyli ušetřeni ani Židé, formálně většinou požívající ochranu ze strany panovníků nebo zeměpanské moci.³¹

Nábožensky poměrně homogenní Evropa římské víry se nemusela až do vypuknutí papežského schismatu obávat o svoji identitu. Soužití s pravoslavním v okrajových oblastech východu a jihu mělo ustálená pravidla vzájemného respektu, Mauři ve Španělsku nepředstavovali zvláštní nebezpečí, s dožívajícími pohanskými kultury v Litvě si měli poradit řádoví rytíři a mendikanti. Všudypřítomní Židé sice nepředstavovali pro postupující vnitřní christianizaci žádné ohrožení, byli však téměř vždy po ruce, když bylo třeba nalézt viníky větších i menších katastrof. Obrovská vlna pogromů

30) Krizím pozdního středověku věnoval dlouhodobě pozornost František Graus, srov. zejména *Mor, flagelanti a vraždění Židů. 14. století jako období krize*, Praha 2020, zvl. s. 361–379. K modelům krizového vývoje Evropy ve 14. století přehledně též František Šmahel: *Husitská revoluce*, I, Praha 1995, s. 91–100.

31) Pro první orientaci viz Jean Delumeau: *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec*, I–II, Praha 1997; Norman R. Cantor: *Po stopách moru. Černá smrt a svět, který zrodila*, Praha 2005; a Klaus Bergdolt: *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002.

spojená s tzv. černou smrtí zasáhla v letech 1348–1351 nejméně čtyři sta židovských obcí, při čemž se přelila přes celé území Říše. Ušetřeni zůstali Židé jen v Rakousku a v českých zemích, kde nad nimi držel ochrannou ruku Karel IV. Ač to bylo jeho povinností i v Říši, tu zcela v tomto ohledu selhal a dodatečným schválením pogromů si získával stoupence v boji o trůn. V Norimberku útok na místní Židy dokonce sankcionoval půl roku předtím, než k němu skutečně došlo.³²

Václav IV., jak o tom bude zmínka na jiném místě, nedokázal roku 1389 Židy ochránit ani v Praze, nemluvě o jeho pochybném zahlázení židovských půjček v letech 1385 a 1390. S jeho předchozím souhlasem byli tehdy říšští Židé násilím a pohrůzkami donuceni vydat dlužní úpisy a zástavy. Jeho postup sotva může ospravedlnit, že k němu dali popud velcí hornoněmečtí kupci a finančníci, kteří se snažili vytlačit své židovské konkurenty z velkých kreditních obchodů. Po kratším období relativně klidného soužití následovala na přelomu druhého a třetího desetiletí 15. století další vlna pogromů, která tentokrát nejsilněji zasáhla Rakousko. Zhruba ve dvaceti lokalitách přítom došlo k zabíjení nebo vyhánění Židů, jež vždy doprovázelo vyplundrování jejich příbytků. Jen v samotné Vídni přišlo o život nejméně 212 Židů, což je dobré mít na paměti při posuzování událostí v soudobé Praze.

Mohutnější vlna pogromů než ve střední Evropě proběhla v roce 1391 na Pyrenejském poloostrově, kde si mimořádně vzrostlé výdaje městských obcí rovněž postupně vynutily legalizaci kreditních operací v obchodu s rentami. Konkurenty židovských finančníků se tak stávali i lichváři většinové společnosti. Zvláště silná koncentrace židovských obcí byla v Aragonsku (6–7 % všeho obyvatelstva) a v Kastilii, kde se počet Židů v 71 sídlištích odhaduje na dvě stě tisíc. Řetězová vlna pogromů vybuchla 6. června 1391 v Seville a během dvou měsíců se s výjimkou Portugalska, Navarry a Granady rozšířila po celém poloostrově. Několik set mrtvých ve velkých městech nebylo žádnou zvláštností. Městská rada v Barceloně tím, že se pokusila pogromu zabránit mocenskými prostředky, vyvolala neovzdrátelné bouře lidových vrstev, při nichž místní Židé svému osudu již neunikli.³³

32) Z širších hledisek F. Graus: *Mor, flagelanti a vraždění Židů*, s. 339–341, o pražském pogromu více na jiném místě knihy.

33) Další podrobnosti uvádějí Michel Mollat – Philippe Wolf: *Ongles bleus, Jacques et Ciampi. Les révolutions populaires en Europe aux XIVe et XVe siècles*, Paris 1970, s. 214–227.

Habitus Židů se po staletí neměnil. Vlasy, dlouhými vousy, špičatým kloubkem, někde též žlutým znamením nebo zvonky na ženských suknicích vytvářeli snadno rozpoznatelnou skupinu. S ostatními obyvateli přicházeli do styku převážně jen zámožní Židé, ti chudší se většinou živili podřadnou prací v ghettu. Službu křesťanských dívek v zámožných židovských domácnostech neviděli rádi ani faráři, ani rabíni. Její zákazy většinou signalizovaly vzrůstající protizidovské tendence, jež se mimo jiné projevovaly omezováním či zákazy židovského obchodu s masem, sukнем i jiným zbožím.

Věhlas židovských lékařů, kteří své zkušenosti nabyli v různých evropských zemích, pro nemocné znamenal více než zákazy styku s lidmi, kteří údajně zneužívali krev křesťanů pro rituální účely. Strach z poskvrny při styku se Židy se projevoval v různých obměnách. Někde se na trzích Židé nesměli dotýkat potravin, téměř všude byl jim přísně zakázán pohlavní styk s místními poběhlicemi. A pokud tomu tak nebylo, jako např. v Curychu, tamější tovaryši si své nevěstince dokázali před Židy ochránit. Zatímco před obdobím velkého moru se Židé mohli aktivně zúčastnit sekulárních slavností, jakými zejména byly vstupy panovníků do města a výměny městských rad, od konce 14. století byli z nich vypuzováni nebo se museli smířit s gesty svého podrobení. Zmínku si tu zaslouží holdování čerstvě zvolenému papeži Martinovi V. kostnickými Židy v roce 1417.³⁴

Turecká expanze sice ohrožovala řadu zemí jihovýchodní Evropy, ve srovnání se stoletou válkou a s pozdějším papežským rozkošem však zprvu měla jen regionální dosah. Z tohoto důvodu ani císař Karel IV. nepovažoval za svoji primární povinnost chránit západokřesťanský svět před možnou islámskou invazí. Ta započala roku 1362 dobytím města Hadrianopolis (Edirne), které se o tři roky později stalo novým hlavním městem osmanské říše. Další dobovačné tažení sultán Murad I. zahájil roku 1388. Prvním tureckým vazalem se stal bulharský kníže Šišman III., v červnu 1389 byl v proslulé bitvě na Kosově poli poražen srbský kníže Lazar spolu se svým spojencem bosenským králem Tvrtkem I. Přímou ohroženou nyní byly jižní země Svatoštěpánské koruny. První protiturecké tažení uherského krále Zikmunda, na něž mimo jiné přispěli jeho moravští bratrance Jošt a Prokop, skončilo roku 1392 bez viditelného úspěchu. Teprve Zikmundovo dobytí

34) Orientačně k tomu Michael Toch: *Die Juden im mittelalterlichen Reich*, München 1998 (Enzyklopädie deutscher Geschichte 44), kde také základní problematika bádání.

Malé Nikopole na levém břehu Dunaje o tři roky později povzbudilo některé evropské země k aktivní spoluúčasti na nových výpravách pod korouhví kříže, k nimž dlouhá léta vybízel kancléř kyperského krále Petra I. Filip de Mézières.³⁵

Příměří ve stoleté válce dohodnuté 11. března 1396 vytvořilo pro křížovou výpravu příznivou situaci, neboť ze dne na den byl k dispozici velký počet námezdných válečníků hledajících obživu. Organizace tažení se ujal burgundský vévoda Filip Smělý, který tím usnadnil úspěšné jednání Zikmundova poselstva v Benátkách i na jiných panovnických dvorech. Benátky svůj slib splnily, jejich flotila 44 galér pod velením admirála Tomáše Moceniga na jaře 1396 křížáky nalodila v přístavu Nin u Zadaru, odkud vyplula přes Bospor k ústí Dunaje. Mezitím se u Paříže a Dijonu shromáždilo několik tisíc francouzských a burgundských válečníků pod vedením syna burgundského vévody Jana Nebojácného. Počátkem dubna se nedisciplinovaní žoldnéři dali na pochod a cestou přes Německo za sebou místy zanechávali spoušť. K výpravě se postupně připojili bavorští a švábszí křížáci pod vedením falckraběte Ruprechta II. a Zikmundova švagra, norimberského purkrabího Jana III. z Hohenzollernu. Kolem poloviny června byli křížáci, které posílili johanitští rytíři a bojovníci z různých zemí včetně Čech a Polska, přivítáni v uherské metropoli.

Jakmile se vládnoucí sultán Bajezid I. (1389–1402) o válečných přípravách v únoru 1396 dozvěděl, vyhlásil uherskému králi válku a včas zmobilizoval své sbory lehké i těžké jízdy, které hned vyslal k Nikopoli. Na válečné poradě koncem července Zikmund neuspěl se svým plánem očekávat nepřítele a čelit mu na uherské půdě. Francouzští vojevůdci, jmenovitě admirál Jan z Vienne, maršál Jan Boucicaut a konstábl Filip z Artois, přecenili své síly a v představě snadného vítězství prosadili bezodkladný nástup k uherské hranici. Dílčí úspěchy během tažení i pasování velkého počtu nových rytířů vzbuzovaly naději, že kapitulace Nikopole, k níž křížáci dorazili v polovině září, bude snadnou záležitostí. Bitva, která se po příchodu zhruba stejné početného tureckého vojska odehrála 25. září 1396, však vinou nejednotného a bezradného postupu vojevůdců skončila pro křížovou výpravu drtivou porážkou. Sám Zikmund se ocitl v nebezpečí života a zachránil se

35) O Filipovi de Mézières a jeho vazbách k Lucemburkům Martin Nejedlý: *Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků*, Praha 2007, s. 329–334.

jen útekem na benátské lodi plující do Konstantinopole. Sultán Bajezid nechal starší zajatce usmrtit, mladší prodal do otroctví a za prominentní vojevůdce požadoval vysoké výkupné. To činilo jen za Jana Nebojácného a jeho čtyřia dvacet druhů dvě stě tisíc zlatých, za něž musel jeho otec vyspat zvláštní daň. Silně se zadlužil i král Zikmund, jemuž se s obtížemi podařilo před Turky uniknout do Dubrovníku.³⁶

Vítězstvím u Nikopole se sultánovu vojsku otevřela cesta dále do nechráněných Uher. Předsunuté jízdní sbory se sice dostaly až ke štyrské hranici, Bajezid však musel tažení přerušit a bránit se proti nájezdům velkého chána Tamerlána ze Samarkandu. Porážka Turků v bitvě u Ankary v roce 1402 měla za následek dlouhodobé boje o uprázdněný trůn, takže ohrožení Uher v následujících letech polevilo. Dočasně si oddechl i byzantský císař Manuel II. Palaiologos, jenž v druhé polovině roku 1400 podnikl paměťhodnou cestu do Benátek, Paříže a Londýna.³⁷ Neslavný konec tažení k Nikopoli také na dlouhou dobu zeslabil ideu dobytí Svaté země. Stále se o ní na panovnických dvorech mluvilo, její uskutečnění však v dohledné době nepřicházelo v úvahu. Vyhlášení kruciáty proti českým kacířům proto o dvě tři desetiletí později přivítali o to více všichni, kteří se chtěli proslavit a obohatit ve znamení kříže.³⁸

Sociální nepokoje, městské revolty a selské války

Nebylo snad země, kterou by v posledních dvou desetiletích 14. a na počátku následujícího století nepoznamenaly sociální či politické bouře ve městech i na venkově. Všudypřítomné konflikty mocenských klanů, neplacení daní a dávek i různé legální formy sociálních protestů se přitom pro

36) Podrobně k tomu Aziz Suryal Atiya: *The Crusade of Nicopolis*, London 1934, přetisk 1978; přehledně Jörg K. Hoensch: *Herrscher an der Kaiser Sigismund an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437*, München 1996, s. 75–87; a W. Baum: *Císař Zikmund*, s. 46–48.

37) Z Anglie odplul po dvouměsíčním pobytu v únoru 1401, další údaje o jeho setkáních s Karlem VI. a Jindřichem IV. uvádí Gerald Schwedler: *Herrschertreffen des Spätmittelalters: Formen, Rituale, Wirkungen*, Ostfildern 2008 (Mittelalter-Forschungen 21), s. 456–457.

38) Nová hlediska uplatnil Israel Jacob Yuval: *Juden, Hussiten und Deutsche. Nach einer hebräischen Chronik*, in: *Juden in der christlichen Umwelt während des späten Mittelalters*, ed. A. Haverkamp – F. J. Ziwes, Berlin 1992, s. 59–102; srov. též F. Šmahel: *Husitské Čechy*, s. 413–426.

svoji početnost nemohou dostat na stránky tohoto přehledu. Jako příklad mohou posloužit pařížské bouře tzv. maillotinů v roce 1382, kteří dostali název podle olovených kyjů, jichž se zmocnili při útoku na Châtelet, sídlo policie a soudního dvora královského rychtáře. Pozornost tu bude platit jen aktivním, kolektivní normy přesahujícím povstáním narušujícím společenské a mocenské struktury. Zůstaneme-li v Paříži, stačí tu připomenout zmíněné již povstání vedené Šimonem Cabochem proti armagnakům. Zahuštěné série městských revolt lze doložit ve sledované době i v Německu. Zpravidla přitom nešlo o tzv. cechovní revoluce, neboť ozbrojený odpor a násilí mívaly institucionální ráz spíše v náboženských bratrstvech než v řemeslnických korporacích.³⁹

Na základě rozboru velké řady městských revolt 14. a 15. století František Graus odlišil tři jejich základní typy podle rozdílného průběhu. V některých případech hromadná vzpoura srazila vládce města hned na kolena, takže se povstání obešlo bez velkého krveprolití a po dosazení nových konšelů se rychle utlumilo. Tímto průběhem se vyznačovala většina revolt v německých městech. Naproti tomu v severní Itálii, ve Francii a ve Flandrech počáteční demonstrace často přerůstaly v otevřené ozbrojené srážky, během nichž docházelo k ničivým davovým excesům. Zatímco při prvním typu se jako akční jádro uplatňovaly cechy a při druhém organizované skupiny spiklenců, třetí druh měl povahu živelných výbuchů a projevů nejhrubšího násilí od samého počátku. Po jejich opadnutí, téměř vždy šlo o pogromy na Židy, staří nebo noví držitelé moci poměrně snadno opanovali situaci podle vlastních představ.⁴⁰

Srovnávací analýzy velkého počtu sociálně zneklidňujících revolt poukázaly i na jejich jiné obecné rysy a odlišnosti. Některé nejsou překvapivé, například výrazné odlišnosti mezi revoltami v severní Itálii a ve Flandrech. Zatímco v Itálii byly téměř vždy uzavřeny v hradbách městských komun, ve Flandrech, ale i ve Francii přeskakovaly z města do města a z jednoho regionu do druhého. Proti očekávání naopak vyšlo najevo, že lokální duchovenstvo zůstávalo v civilních bouřích stranou a že i větší participace žen byla spíše výjimkou z pravidla. Bezprostřední příčinou většiny revolt nižších

39) Ze starších prací viz M. Mollat – P. Wolf: *Ongles bleus, Jacques et Ciompi*; další literaturu uvádí F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 106–158, kde také na s. 117 srovnávací tabulka počtu městských bouří v Německu.

40) Viz F. Graus: *Pest – Geißler – Judenmorde*, s. 497–499.

vrstev, tzv. hubeného lidu, přitom nebyl hlad nebo ekonomický útlak, nýbrž nespokojenost s politickými poměry, s bezprávným vrchností na straně jedné a s nerovnoprávným postavením na straně druhé. V hospodářsky pokročilých oblastech tu a tam již dříve, obecně však v jižní a západní Evropě je od sedmdesátých let 14. století nejvíce frekventovaným slovem motivů, požadavků či manifestů povstalců slovo „svoboda“ (*libertas*) v jeho různém rozsahu i významu. Z povahy tohoto panoramatického pohledu plyne, že se poněkud podrobněji můžeme zabývat jen dvěma největšími pozdvihy před vypuknutím husitské revoluce, tj. florentským povstáním ciompi a selskou válkou v Anglii.⁴¹

Díky bohatým pramenným zdrojům florentských a toskánských archivů ztratily krizové jevy svoji povšechnou povahu, neboť je bylo možné postihnout do překvapivých podrobností a souvislostí. Poměrný blahobyt a zvýšený životní standard florentského námezdného dělnictva po roce 1350 vzal v důsledku vzájemně se umocňujících potíží v letech a měsících před polovinou roku 1378 za své. Kalamitní zásobovací potíže v období 1368–1370 ohlásily dekádu hlubokých hospodářských otřesů, které postihly zejména textilní výrobu a v jejím rámci zejména zhruba deset tisíc námezdných dělníků pracujících v tzv. rozptýlených manufakturách cechu Lana (vlna). Nejpočetnější složku tohoto „hubeného“ lidu, jemuž bylo odepráno shromažďovací a spolčovací právo, tvořili česači vlny, jejichž označení „ciompi“ také dalo jméno jedné z největších a současně nejpozoruhodnějších lidových revolt 14. století. Prudký pokles konjunktury měl přitom daleko k zoufalé a beznadějně situaci. Mezitím totiž námezdní pracující přivykli předchozímu poměrnému blahobytu, začali se přibližovat postojům i nárokům nižších cechů a především si v hrozící krizi uvědomovali sami sebe.⁴²

41) Společné rysy a odlišnosti 1600 sociálních revolt v Evropě mezi léty 1200 a 1425 vyhodnotil Samuel K. Cohn: *Lust for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe. 1200–1425*, Cambridge Mass. – London 2006, který prvořadou pozornost věnoval i povstáním ciompi a selské válce v Anglii.

42) K florentskému soukenictví srov. stále ještě základní dílo Alfreda Dorena: *Studien aus der Florentinischer Wirtschaftsgeschichte*, I–II, Stuttgart 1901, 1908. Neménší význam má výzkum životních podmínek florentského námezdního dělnictva, který publikoval Charles-Marie de La Roncière: *Prix et salaires à Florence au XIVe siècle*, Roma 1982; přihlížet je třeba i ke knize Viktora Ivanoviče Rutenburga: *Narodnyje dvizenija v gorodach Italii. XIV – načalo XV veka*, Moskva – Leningrad 1958.

Nespokojenosti v dílnách, ceších a hostincích obratně využil vůdce strany florentských ghibellinů Silvestr Medici, který 18. června 1378 podnikl své stoupence z lidových vrstev k pouličním nepokojům zaměřeným proti politickým i jiným výsadám magnátů ze soupeřící strany místních guelfů. Signorie požadované úpravy v místní legislativě sice formálně přijala, jelikož je však odmítla hned uplatnit, vyvolala silné vření, během něhož lehly guelfské paláce popelem. Zástupci malých cechů se drobnými ústupky nedali odbýt, rozšířili své požadavky i početní řady a na protest proti zatčení a mučení svých vůdců oblehli 20. července vládní paláce. Prioři jako představitelé samosprávy vězně propustili, leč ultimativní požadavky odmítli. Zatímco v pouličních bojích vzplanuly domy magnátů a „tučných“ měšťanů, Silvestr Medici se spolu se šesti desítkami svých stoupců nechal pasovat na „rytíře lidu“. Vystrašení prioři se rozprchli, a usnadnili tak vznik revoluční vlády složené ze zástupců všech starých i tří nově založených cechů. Většinu středních vrstev v tomto orgánu vyvažovali mluvčí „tučných“ i „hubených“ včetně několika ciompiů. Odpovědnou funkcí korouhevnicka spravedlnosti (*gonfaloniere di giustizia*) byl pověřen válečný veterán a předák jedné z pracovních skupin ciompi Michal z Landa.⁴³

Nový režim si počínal energicky, mimo jiné vypověděl z města na třicet oligarchů a dva dal pro výstrahu popravit. Zámožní majitelé soukenických dílen, vesměs vlivní členové cechu Lana, dekrety sabotovali již tím, že se v letních vedrech uchýlili na své venkovské vily. Zastavením práce v mnoha dílnách vzrostla nezaměstnanost, a tím i nespokojenost mezi ciompi. K vyvrcholení dramatu došlo ráno 28. srpna 1378, kdy pět tisíc ozbrojených ciompi z dělnických čtvrtí oblehlo s bojovými výkřiky palác signorie. Přestože prioři jejich rezoluci plnou trestných sankcí, zákazů a postihů schválili, v úřadu se neudrželi. Lidovou aklamací byla zvolena nová samospráva, rozhodující moc si ale přesto ponechal ve svých rukou dříve zvolený orgán „osmi svatých božího lidu“. Jediným z úředníků, který odmítl složit přísahu nové vládě, byl Michal z Landa. V marné snaze uhájit výdobytky převratu z 20. července, a tím i své postavení, se lidem zvolený korouhevnick

43) Stav bádání k šestistému výročí v roce 1978 zachytil Volker Hunecke: Il tumulto dei Ciompi – 600 Jahre danach. Bemerkungen zum Forschungsstand, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 58 (1978), s. 360–410, jubilejní příspěvky vyšly ve sborníku *Il tumulto dei Ciompi. Un momento di storia fiorentina ed europea*, Firenze 1981; výsledky pozdějšího výzkumu vzal v potaz F. Šmahel: *Husitská revoluce*, I, s. 122–129.

spojil s „tučnými“, kteří od 29. srpna mobilizovali na venkově ozbrojené sbory. Dny plné chaosu, v nichž se radikálům vymkla situace z rukou, zakončila krvavá řež 31. srpna, která „tučné měšťany“ znovu vynesla k moci.⁴⁴

Největší selská revolta 14. století trvala déle, zhruba šest týdnů, a zasáhla území o rozloze přibližně poloviny Čech. Sociální podmínky na anglickém venkově se prudce zhoršily v sedmdesátých letech 14. století. Dlouhodobé války s Francií těžce doléhaly i na vesnice, které pravidelně musely vysílat stanovený počet bojovníků a hradit jejich výzbroj. Jedním z nich snad byl též hrdina povstání Wat Tyler, který údajně získal bojové zkušenosti na válečných polích ve Francii. Sérii tíživých řádných i mimořádných daní zahájila v roce 1371 tzv. farní berně a o deset let později dovršila daň z hlavy ve výši jednoho šilinku, což byl výdělek za tři dny práce. Pro početné rodiny představovala daň z hlavy několikanásobné zatížení, nemluvě o nevybíravých postupech královských výběřčích, kteří mimo jiné u dívek zjišťovali zletilost ohledáváním panenství.⁴⁵

V souhrě příčin, jak se dnes většinou soudí, hrál zvýšený berní tlak prvořadou roli, zatímco krizové faktory dlouhodobého vývoje zdaleka nenabývaly výbušné síly. Právě v oblastech, kde povstání propuklo, nešlo o hladové bouře chudiny, neboť po zbrání sáhli většinou příslušníci zámožné selské vrstvy. V době prosperity narostlo sedlákům sebevědomí, jemuž neodpovídaly jejich osobní a jiné svobody. Povstání vypuklo živelně z lokálního incidentu, když koncem května 1381 skupiny vesničanů v hrabství Essex se zbrání v ruce zahnalý na útěk královské výběřčí dlužných daní. Během několika málo dní se vzpoura přenesla i do Kentu. Po dobytí Canterbury a vysvobození vlivného kazatele Jana Balla z vězení zaměřila povstalecká armáda pod vedením Wata Tylora k Londýnu. Jakmile část sympatizujících konšelů

44) Vedle již citovaných prací viz zejména Niccolo Rodolico: *I Ciompi. Una pagina di storia del proletario operaio*, Firenze 1945; a Gene A. Brucker: *The Ciompi Revolution*, in: *Florentine Studies*, ed. N. Rubinstein, London 1968, s. 314–356.

45) Ze starší literatury o anglickém povstání srov. sborník *The English Rising of 1381*, ed. R. H. Hilton – T. H. Aston, Cambridge 1987; R. B. Dobson (ed.): *The Peasants' Revolt of 1381*, 2. vyd., London 1983 (antologie textů); R. H. Hilton: *Bond Man made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, London 1973; Herbert Eiden: „In der Knechtschaft werdet ihr verharren ...“: *Ursachen und Verlauf des englischen Bauernaufstandes von 1381*, Trier 1995 (Trier Historische Forschungen 32); a Alastair Dunn: *The Great Rising of 1381: The Peasants' Revolt and England's Failed Revolution*, London 2002.